

Kalemname

e-ISSN: 2651-3595

Temmuz-Aralık /June-December 2020, 5 (10): 387-443.

Hıristiyanlık'ta, İslamiyet'te Şifa ve Bu Dinlere İnananların

Sağlık Konusuna Bakışları¹

Rifai ERTEN

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen

Kırıkkale, Türkiye

Dr., Ministry of National Education, Teacher

rifaierten@gmail.com

ORCID orcid.org/00000-0002-5531-9049

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 17.11.2020

Yayın Tarihi / Published: 23.12.2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Aralık /June-December

Cilt / Volume: 5 Sayı /Issue: 10; **Sayfa / Pages:** 387-443.

Atıf / Cite as: Erten, Rifai "Hıristiyanlık'ta, İslamiyet'te Şifa ve Bu Dinlere İnananların Sağlık Konusuna Bakışları ". Kalemname 5 / 10 (Temmuz-Aralık 2020): 387-443

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Kırıkkale, Turkey. All rights reserved.

¹ Bu makale 2004 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Şifa" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ÖZ:

Hıristiyanlık ve İslamiyet yeryüzünde var olan dinler içerisinde en fazla mensubu olan dinlerdir. Gerek Hıristiyanlar, gerek Müslümanlar gerekse tüm insanlar, sağlık ve şifaya kavuşma konusunu her zaman ön planda tutmuştur. Bu yüzden tarihin her döneminde bu konu üzerine çeşitli şekillerde değinilmiş ve onu elde etmeye yönelik farklı çalışmalar yapılmıştır. Konu hem maddi hem de fiziki hastalıklar açısından değerlendirilmiş olup hastalıkların ortaya çıkış sebeplerine yönelik tedavi yöntemleri geliştirilmiştir.

Sağlık ve şifa ile ilgili olarak İncillerde belli pasajlar, Kur'ân-ı Kerim'de de bazı ayetler bulunmaktadır. İncillerde İsa'nın mucizelerine yer verilmekte cüzzam hastalığını iyileştirmesinden, ölüyü diriltmesine kadar pek çok örnek verilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de şifa kelimesinin geçtiği ve sağlıkla ilgili ayetler bulunmaktadır. Bununla beraber her iki kutsal kitabın verdiği ortak örnekler de vardır. Hz. Muhammed'in hayatında da karantina uygulaması ve hastalıkların tedavi yöntemlerine dair pek çok emir, yasak ve tavsiyeler bulunmaktadır. Ayrıca şifa konusuna her dinin hassasiyetle eğilmesi din mensuplarının konu algılama biçimlerini etkilemiştir. Bu yüzden tıp bilimine her iki dinin mensuplarınca katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamiyet, Hıristiyanlık, İncil, Kur'ân-ı Kerim, Şifa.

Healing in Christian, Islam and This Religion Health Views

ABSTRACT:

Christianity and Islam are the most affiliated religions in the world. Mankind has always prioritized the issue of health and recovery. Therefore, in every period of history, this subject has been mentioned in various ways and different studies have been done to obtain it. The subject has been evaluated in terms of both material and physical diseases, and treatment methods have been developed for the causes of diseases.

There are certain parts of the Bibles about health and healing and verses in the Quran. In the Gospels, Jesus' miracles are included, and many examples are given, from healing leprosy to resurrecting the dead. There are verses about health and the word healing in the Quran. However, there are common examples given by both scriptures. Hz. In Muhammad's

life, there are many orders, prohibitions and recommendations regarding quarantine practice and treatment methods of diseases. In addition, the sensitivity of every religion to the issue of healing has affected the perceptions of the members of the religion. Therefore, members of both religions have contributed to medical science.

Keywords: Islam, Christianity, Bible, Quran, Healing.

GİRİŞ

İnsanoğlu tarih boyunca pek çok problemle karşılaşarak günümüze kadar gelmiştir. Bu sorunlara çeşitli çözüm yolları üretmiş daha sonra çözümler yeterli gelmeyince veya geçerliliğini yitirince problemleri ortadan kaldırmak için yeni yöntemlere başvurmuştur. İnsanlık bu sayede kültürel evrimini devam ettirmiş ve hızlı bir şekilde ettirmeye de devam etmektedir.

İnsanlığın karşılaştığı en temel sorun sağlıktır. İnsanlar, maddi/fiziki ve manevi/psikolojik insanlar bir takım sorunlar yaşayabilmektedir. İnsanların hayatını olumsuz yönde etkileyen hastalıklara tedavi yöntemleri geliştirilmiştir. Bu metotlar geliştirilirken ilk önce hastalığın kaynağının ne olduğu tartışma konusu olmuştur. Çünkü illeti bilinmeyen bir şeyin çözümünün üretilmesi de imkansızdır.

Şifa konusu sadece hastalıkların giderilmesi ile ilgili olmayıp aynı zamanda onun korunmasını da içerisine almaktadır. Sağlıklı yaşamak ve bunun devamlılığını sağlayıp bir sonraki nesle aktarmak da önemlidir. Sağlığı korumak için günümüzde de geçerliliğini koruyan temizlik, yeme ve içme kuralları, yaralılara müdahale ile insanların manevi yönden sağlam ve dirayetli olması gibi pek çok konu önem arz etmektedir. Çalışmamızda da her iki dinin ana kaynaklarının ve bu dinlere inananların konuyu ne şekilde anlayıp uyguladıklarına değinilecektir.

1. HİRİSTİYANLIK'TA VE HİRİSTİYAN KÜLTÜRÜNDE ŞİFA ANLAYIŞI

Dünyada kendisine yer bulmuş olan ilahi kökenli olsun ya da olmasın bütün dini gelenekler hakkında doğru bilgi edinebilmek için başvurulması gereken kaynaklar ilk olarak incelenen dinin kutsal kabul edilen metinleridir. İkinci olarak incelenmesi gereken kaynaklar ise o dine inanan insanların kabul ya da reddettiği görüşlerdir. Hıristiyanlıkta da ilk başta

incelenmesi gereken kaynağın Kanonik İnciller olması gerektiğini düşünüyoruz. Bu görüşe ulaşmamızın temel nedeni ise İsa figürünün ön plana çıkmış olmasıdır. Hıristiyan akidesinde İsa'ya bakış açısı temel nokta olarak kendisini göstermektedir. Bu yüzden bu bölümü işlerken Kanonik İnciller esas alınarak İsa'nın şifacı yönünün anlatılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca İncillerdeki İsa'nın ayrıca anlatılmaması durumunda Hıristiyan geleneğindeki din anlayışının da tam olarak kavranamayacağını düşünmekteyiz. Bu bölümde İsa, her ne kadar Kanonik İnciller merkeze alınarak incelse de konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağından Kur'ân-ı Kerim'deki konu ile ilgili ayetlere de yer verilecektir.

1.1. İncillerde İsa ve Şifacı Kimliği

Kanonik İncillere baktığımız zaman en başta söylenilmesi gereken İsa'nın doğumunun normalin dışında mucizevî bir doğum olmasıdır. Babası olmayan hatta annenin hiçbir erkekle herhangi bir bağlantısı bulunmamasına rağmen bir çocuğun dünyaya gelmesi oldukça sıra dışı bir durumdur. Meryem, Yusuf'la nişanlıyken İsa'ya hamile kalmıştı. Yusuf evlilikten vazgeçmeyi düşünürken gördüğü bir rüya üzerine bu kararından vazgeçmiş ve Meryem'i yanına almış çocuğa "rab kurtarır" anlamında İsa ismini vermiştir. *"İsa mesih'in doğumu şöyle oldu: Annesi Meryem Yusuf'la nişanlıydı. Ama birlikte olmalarından önce Meryem'in Kutsal Ruh'tan gebe olduğu anlaşıldı. Nişanlısı Yusuf, doğru bir adam olduğu ve onu herkesin içerisinde utandırmak istemediği için ondan sessizce ayrılmak niyetindeydi. Ama böyle düşünmesi üzerine Rabbin meleği rüyada ona görünerek şöyle dedi: "Davut oğlu Yusuf, Meryem'i kendine eş olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan Kutsal Ruhtan'dır. Meryem bir oğul doğuracak adını İsa koyacaksın. Çünkü halkını günahlardan o koruyacak".² " Yusuf uyanınca Rab'bin meleğinin buyruğuna uydu ve Meryem'i eş olarak yanına aldı. Ama oğlunu doğuruncaya dek Yusuf ona dokunmadı. Doğan çocuğun adını İsa koydu".³ İncil'e göre Yusuf, İsrailoğullarına mensup bir kişidir. Rüyasında aldığı mesajı da hak olarak kabul etmiş bir Yahudi'dir. Zaten Matta ve Luka İncillerine bakıldığı zaman İsa'nın soyu soy şeceresi ile Davut'a kadar dayandırılmaktadır.⁴*

² Matta; 1/18-25.

³ Matta; 1/25.

⁴ Matta; 1/16; Luka; 3/23-38.

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İsa'nın Hz. Meryem'e haber verilmesi⁵, babasız doğumu⁶ ve Hz. Meryem'in ona hamileliği anlatılırken onun Yusuf'la olan nişanlılığından bahsedilmez. Hamile kalınması ve doğum süreci ile beraber Hz. Meryem'in yaşadığı psikolojik sıkıntılardan bahsedilir.⁷ Kur'ân-ı Kerim bunun yanı sıra İsa'nın daha beşikteyken konuştuğuna ve insanlara peygamber olduğunu söylediğine yer verir.⁸

Kanonik İncillere bakıldığı zaman İsa'nın şifacı yönünün ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durumu hem peygamberliğinin bir ispatı olarak hem de toplum içerisinde ortaya çıkan sahte peygamberlere tavrı olarak da kullanmıştır. Çünkü her şifa gösterenin peygamber olamayacağını ifade etmiştir. *"Bana, 'Ya Rab, ya Rab!' diye seslenen herkes Göklerin Egemenliğine girmeyecek. Ancak Göklerdeki Babamın isteğini yerine getiren girecektir. O gün birçokları bana diyecek ki, 'Ya Rab, ya Rab' biz senin adınla peygamberlik etmedik mi? Senin adınla cinler kovmadık mı? Senin adınla birçok mucize yapmadık mı? O zaman ben de onlara açıkça, 'Sizi hiç tanımadım, uzak durun benden, ey kötülük yapanlar! Diyeceğim".*⁹

İsa, şifa olma mucizesini pek çok kere göstermiştir. İsa'nın, şifa mucizesinin gizli olarak kalmasını istediği az da olsa İncillerde yer almaktadır. *"İsa bunu bildiği için oradan ayrıldı. Birçok kişi ardından gitti. İsa hepsini iyileştirdi. Kim olduğunu açıklamamaları için onları uyardı".*¹⁰ Ancak tam tersine bu eylemi gerçekleştirirken bu yönünün gizli tutulmamasından çok fazla rahatsızlık duymamış olup ilahi hikmetin tecellisi olarak anlatılmasını özellikle istediği de olmuştur. *"İsa, Celile bölgesinin her tarafını dolaştı. Buralardaki havralarda öğretiyor, göksel egemenliğin Müjdesi'ni duyuruyor, halk arasında rastlanan her hastalığı, her illeti iyileştiriyordu. Ünü bütün Suriye'ye yayılmıştı. Türlü hastalıklara yakalanmış bütün hastaları, acı çekenleri, cinlileri, saralıları, felçlileri O'na getirdiler; hepsini iyileştirdi. Celile, Dekapolis, Yerusâlim, Yahudiye ve Şeria Irmağı'nın karşı yakasından gelen büyük kalabalıklar O'nun ardından gidiyordu".*¹¹ Luka İncili'nde aynı olay biraz daha farklı anlatılmıştır. İsa'nın gelen kalabalıklara hastalık farkı gözetmeksizin şifa vermesi anlatılırken kötü ruhlara şifa vermesi özellikle belirtilmiştir.

⁵ Meryem; 22-23.

⁶ Meryem; 24-26.

⁷ Meryem; 23.

⁸ Meryem; 29-34.

⁹ Matta; 7/21-23.

¹⁰ Matta; 11/15-16.

¹¹ Matta; 4/23-35.

*“İsa’yı dinlemek ve hastalıklarına şifa bulmak için gelmişlerdi. Kötü ruhlar yüzünden sıkıntı çekenleri de iyileştiriliyordu”.*¹²

Kanonik İncillere göre ve Hıristiyan geleneğine göre İsa, tanrısal vasfı olan şifa verme yetkisini, kendisini takip eden havarilerine de vermiştir. Onlardan her yeri dolaşarak her hangi bir şekilde maddi karşılık beklemezsizin şifa dağıtmalarını ve mensup oldukları dini anlatmalarını istemiştir. *“Gittiğiniz her yerde Göklerin Egemenliği’nin yaklaştığını duyurun. Hastaları iyileştirin, ölüleri diriltin, cüzamlıları temiz kılın, cinleri kovun. Karşılıksız aldınız, karşılıksız verin”.*¹³ İsa, havarilerine ya da öğrencilerine yetki verdikten sonra olumsuz birtakım olaylarla da karşılaşmıştır. Örneğin, bir adam yanına gelip çocuğunun sara hastası olduğunu ve öğrencilerinin onu iyileştiremediğini söylemiştir. İsa da öğrencilerinin hastayı iyileştirememesinin iman zayıflığından kaynaklandığını söylemiş hem öğrencilerini sert bir dille uyarmış hem de çocuğa şifa vermiştir. Ayrıca çocuğa musallat olan cini kovarak sara hastalığını da iyileştirmiştir. İncillere göre sara hastalığının sebebi fizik ötesi varlıklardır. *“Kalabalığın yanına vardıklarında bir adam İsa’ya yaklaşp önünde diz çöktü. “Ya Rab” dedi, “Oğlumun haline acı! Sarası var, çok acı çekiyor. Sık sık ateşe, suya düşüyor. Onu senin öğrencilerine getirdim ama iyileştiremediler.” İsa, “Ey imansız ve sapmış kuşak!” dedi. “Sizinle daha ne kadar kalacağım? Size daha ne kadar katlanacağım? Çocuğu buraya, bana getirin.” İsa cini azarlayınca, cin çocuktan çıktı, çocuk o anda iyileşti. Sonra öğrenciler tek başlarına İsa’ya gelip, “Biz cini neden kovamadık?” diye sordular. İsa, “İmanımız kit olduğu için” karşılığını verdi”.*¹⁴ Aynı konuda Markos incilinde İsa havarilerini iman zayıflığı ile suçlamamış aksine tedavi yöntemi bilmediklerini varsayabileceğimiz şekilde aynı soruya *“Bu tür ruhlar ancak duayla kovulabilir”*¹⁵ diye cevap vermiştir.

İsa’nın şifa mucizeleri incelenirken dikkat edilmesi gereken konulardan birisi de Yahudi toplumunun dini yaşam biçimine alışılmışın dışında müdahil olmasıdır. İsa, uygulamalarıyla katı Ferisi geleneğinin karşısında yer almış ve özellikle de insan sağlığı için yasalardaki uygulamaların farklılaşabileceğini ifade etmiştir. Bu tavrından dolayı kendisinin kutsal yasayı geçersiz kılmak için geldiği iftirasına maruz kalmıştır. İsa ise bu iddialara tam

¹² Luka; 6/17-19.

¹³ Matta; 10/7-8, Markos; 3/13-19: 6/6-7, Luka;9/ 1-6.

¹⁴ Matta; 17/ 14-21, Luka; 9/41.

¹⁵ Markos; 9/29.

tersi cevap vermiş Kutsal Yasayı tamamlamak için geldiğini söylemiştir. *“Kutsal Yasa’yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil tamamlamaya geldim”*.¹⁶

İncillerde tedavi edilen hastalıklar konusunda ismi en çok geçen rahatsızlıklardan birisi de cüzzam hastalığıdır. Cüzzam hastalığı dönemi itibariyle dünyadaki yaygın ve ölümcül hastalıkların başında gelenlerinden birisidir. Yahudi toplumunda bilinen bu hastalığa karşı Tanah’ta çeşitli önlemler alınmıştır. Tanah’a göre bırakın cüzzamlı birisini topluma katmayı ona dokunan kişi bile pis sayılmış ve belirli bir süre geçmeden, belirli temizlik kuralları uygulanmadan topluma dâhil olmasına izin verilmemiştir. İsa, Yahudi toplumunun üyesi olmasına rağmen halkın dini algılayış biçimini düzenlemiş ve kurumsallaşmış dini yapı diyebileceğimiz Yahudi toplumunda ağırlığı olan Ferisiler’e karşı duruş sergilemiştir. Konu ile ilgili diğer bir örnek ise İsa’nın eli sakat olan bir insanı Şabat günü olmasına rağmen iyileştirmesidir. Yahudilikte Şabat günü herhangi bir iş yasak olmasına rağmen zor durumda olan bir kişiye yardım etmiş ve bundan dolayı Ferisiler tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır. *“İsa oradan ayrılıp onların havrasına gitti. Orada eli sakat olan bir adam vardı. İsa’yı suçlamak amacıyla kendisine, “Şabat Günü bir hastayı iyileştirmek Kutsal Yasa’ya uygun mudur?” diye sordular. İsa onlara şu karşılığı verdi: “Hanginizin bir koyunu olur da Şabat günü çukura düşerse onu tutup çıkarmaz? İnsan koyundan çok daha değerlidir! Demek ki, Şabat günü iyilik yapmak Yasa’ya uygundur.” Sonra adama, “Elini uzat” dedi. Adam elini uzattı. Eli öteki gibi yine sapaşğlam oluverdi”*.¹⁷ Aynı olay Luka İncili’nde de geçmekte İsa’nın Ferisilere verdiği cevabın içerik olarak aynı ancak şeklen farklı olduğu görülmektedir. *“İsa onlara, “Size sorayım” dedi, “Kutsal Yasa’ya göre Şabat Günü iyilik yapmak mı doğru, kötülük yapmak mı? Can kurtarmak mı doğru, öldürmek mi?”*.¹⁸

İsa, bu hastalığa şifa verirken hastaya dokunmuş ve kendisini de kirlenmiş saymayarak Yahudi din âlimlerinin yaptığı uygulamaya tavır almış ve sıra dışı bir tavır geliştirmiştir. Ancak İsa’nın bu muhalefeti her konuda olmamış belirli konularda da mevcut hükümlerin uygulanmasını istemiştir. Örneğin iyileşen kişilerin Tanah’ın hükümlerine

¹⁶ Matta; 5/17.

¹⁷ Matta; 12/9-13, Markos; 3/ 1-4.

¹⁸ Luka; 6/ 9.

uygun olarak kâhine görünmelerini ve sunu kurbanı ibadetinin gerçekleştirilmesini istemiştir. İncillerde buna benzer pek çok örnek mevcuttur. *“İsa dağdan inince büyük bir kalabalık onun ardınca gitti. Bu sırada cüzzamlı bir adam yaklaşmış, Ya Rab, istersen beni temiz kılabilirsin diyerek O’nun ayaklarına kapandı. İsa elini uzatıp adama dokundu, “İsterim, temiz ol!” dedi. Adam anında cüzzamdan temizlendi. Sonra İsa adama, “Sakın kimseye bir şey söyleme dedi. “Git, kâhine görün ve cüzzamdan temizlendiğini kanıtlamak için Musa’nın buyruğu sunuyu sun”.*¹⁹

İncillere göre İsa’nın dokunması sonucu şifa vermesi sadece kendisinin bildiği değil aynı zaman etrafındaki insanların da farkında olduğu bir durumdu. *“Gölü aşmış Gennesar’da karaya çıktılar. Yöre halkı İsa’yı tanıyınca çevreye haber saldı. Bütün hastaları O’na getirdiler. Giysisinin eteğine bir dokunsak diye yalvarıyorlardı. Dokunanların hepsi iyileşti”.*²⁰ Uzun süredir akıntısı kesilmeyen bir kadın yanına gelmiş ve ona dokunduğu takdirde hastalığının iyileşeceğini inanarak eylemini gerçekleştirmiş ve istediği sonucu da imanından dolayı elde etmiştir. *“Tam o sırada on iki yıldır kanaması olan bir kadın İsa’nın arkasından yetişip giysisinin eteğine dokundu. İçinden “Giysisine bir dokunursam kurtulurum” diyordu. İsa arkasına dönüp onu görünce, “Cesur ol, kızım! İmanın seni kurtardı” dedi. Ve kadın o anda iyileşti”.*²¹ Buradan anlaşılıyor ki hasta bir kişi iyileşmek istiyorsa inancını sağlam tutmalı, iyileşeceğine yürekten inanmalıdır.

İsa, İncillere göre şifa mucizelerini gösterirken sadece İsrailoğulları için yapılan bir eylem olarak değil, kendisine inanan herkesin hastalıklarını iyileştirmiştir. Burada ırk, anlayışını ön plana alarak değil inancı esas alarak hareket etmiştir. İsa, insanların şifa bulmasını iman esasına dayandırmıştır. İsa’nın yanına bir kadın gelmiş ve şifa istemiştir. İsa’nın bizzat kendi taraftarları da kadına bu konuda yardımcı olması için aracı olmalarına rağmen, O cevap olarak ilk önce kendi insanlarına (İsrailoğullarına) yardım etmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak kadının konu ile ilgili ısrarı sonucu imanından dolayı kendisine şifa verilmiştir. *“İsa oradan ayrılıp Sur ve Sayda bölgesine geçti. O yöreden Kenanlı bir kadın İsa’ya gelip, “ Ya Rab, Ey Davut Oğlu, halime acı! Kızım cine tutuldu, çok kötü durumda” diye feryat etti. İsa kadına hiçbir karşılık vermedi. Öğrencileri yaklaşmış, “Sal şunu gitsin!” diye rica ettiler.*

¹⁹ Matta; 8/1-3, Markos; 1/40-45, Luka; 5/12-16.

²⁰ Matta; 14/34-36, Markos; 6/53-56.

²¹ Matta; 8/20-22.

“Arkamızdan bağıırıp duruyor.” İsa, “Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim” diye yanıtıladı. Kadın ise yaklaşıp, “Ya Rab, bana yardım et” diyerek O’nun önüne kapandı. İsa ona, “Çocukların ekmeğini alıp köpeklerle atmak doğru değildir” dedi. Kadın, “Haklısın, ya Rab” dedi. “Ama köpeklerde efendilerinin sofrasından düşen kırıntıları yer.” O zaman İsa ona şu karşılığı verdi: “Ey kadın, imanım büyük! Dilediğin gibi olsun.” Ve kadının kızı o saatte iyileşti”.²²

İsa, İsrailoğullarının hâkimiyeti altında oldukları için şikâyetçi oldukları Roma İmparatorluğu’nun görevlileri bile olsa sağlam bir inançla kendisinden şifa talebinde bulunulduğunda yardım etmiştir. *“İsa Kefernahum’a varınca bir yüzbaşı ona gelip, “Ya Rab” diye yalvardı. “Uşağım felç oldu, evde yatıyor; korkunç acı çekiyor.” İsa, gelip onu iyileştireceğim dedi. Ama Yüzbaşı, “Ya Rab, evime girmene layık değilim” dedi, “Yeter ki bir söz söyle uşağım iyileşir. Ben de buyruk altında bir adamım, benim de buyruğum altında askerlerim var. Birine ‘Git’ derim gider; ötekine , ‘Gel’ derim gelir; köleme, ‘Şunu yap’ derim, yapar. İsa, duyduğu bu sözlere hayran kaldı. Ardından gelenlere, “Size doğrusunu söyleyeyim” dedi, “Ben İsrail’de böyle imanı olan birisini görmedim. Size şunu söyleyeyim, doğudan ve batıda birçok insan gelecek, Göklerin egemenliğinde İbrahim’le, İshak’la ve Yakup’la birlikte sofraya oturacaklar. Ama bu egemenliğin asıl mirasçıları dışarıdaki asıl karanlığa atılacak. Orada ağlayış ve diş gıcirtısı olacak. Sonra İsa yüzbaşıya, “Git, inandığın gibi olsun” dedi. Ve uşak o anda iyileşti”.²³ İsa’nın gösterdiği şifa mucizelerine dikkat edilirse şifanın etkili olmasının temel şartı iman etmedir.²⁴*

İsa’nın şifa mucizesi gösterdiği hastalıkların bir diğeri de ateşli hastalıklardır. *“İsa Petrus’un evine geldiğinde onun kaynanasının ateşler içinde yattığını gördü. Eline dokununca kadının ateşi düştü. Kadın kalkıp İsa’ya hizmet etmeye başladı”.²⁵ Aynı konu Markos ve Luka İncillerinde de geçmekte olup orada evine gidilen kişi Petrus değil Simun’dur.²⁶ İncillere göre İsa, hem herkesin cinli olarak kabul ettiği hastaları hem de kendisine tedavi amacıyla gelen insanları kalabalıklar halinde de iyileştirmiştir. Bu aşamada insanları ayırmaksızın ve hastalıklarını fiziki olarak dokunmaksızın okuyarak tedavi etmiştir. “Akşam olunca birçok cinliyi kendisine getirdiler. İsa onlardaki kötü sözleri tek sözle kovdu, hastaların hepsini iyileştirdi. Bu,*

²² Matta; 15/21-28, Markos; 7/24-30.

²³ Matta; 8/5-13, Luka; 7; 1-10.

²⁴ Luka; 17/11-19.

²⁵ Matta; 8/14-15.

²⁶ Markos; 1/29-31, Luka; 1/ 38-39.

Peygamber Yeşaya aracılığıyla bildirilen şu söz yerine gelsin diye oldu: "Zayıflıklarımızı O kaldırdı, hastalıklarımızı O üstlendi".²⁷ Aynı konu Luka incilinde İsa'nın sadece cinli hastaları değil bu hastalarla beraber diğer hastalıkları da elleri ile dokunarak iyileştirdiği şeklinde belirtilmiştir. Cinlerin de insanların bedeninden "Sen Tanrı'nın oğlusun diyerek çıktıkları"²⁸ ifade edilmiştir.

İsa, cinli hastaları iyileştirirken onun psikolojik veya fiziki durumunu hesaba katmaksızın yardım etmiştir. Toplumun hasta kişiye olumsuz bakışını ön planda buldurmamıştır. Matta'ya göre İsa bir gölün kenarına gider orada halk tarafından tehlikeli kabul edilip mağaraya terk edilmiş cinli iki kişi onu karşılar ve kendilerine bir şey yapmaması için yalvarırlar. İsa'da cinlere insanların içinden çıkıp domuz sürüsüne gitmelerini söyler. Onlarda denileni yaparlar ve hastalığın etkisinin büyüklüğünü açıklama şeklinde anlaşılabilir olan durum ise domuz sürüsünün uçurumdan aşağı atlamasıdır. *"İsa gölün karşı yakasında Gadaralılar'ın memleketine vardı. Orada O'nu mezarlık mağaralarından çıkan iki cinli karşıladı. Bunlar öyle ki, kimse o yoldan geçemiyordu. İsa'ya, "Ey Tanrı'nın Oğlu, bizden ne istiyorsun?" diye bağırdılar. Buraya vaktinden önce işkence etmek için mi geldin?". Onlardan uzakta otlayan büyük bir domuz sürüsü vardı. Cinler İsa'ya, "Bizi kovacaksan, şu domuz sürüsüne gönder" diye yalvardılar. İsa onlara, "Gidin" dedi. Cinlerde adamlardan çıkıp domuzların içine girdiler".²⁹*

Cin çıkarma ile ilgili sadece Matta İncili'nde geçen diğer bir konu da şudur. İsa'ya, konuşamayan dilsiz iki kişi getirilir. Konuşamamalarının nedeni kendilerine cinlerin musallat olmasıdır. Cinler kovulduktan sonra ikisi de konuşmaya başlarlar. Yahudilerin ileri gelenleri olan Ferisiler ise İsa'nın bir peygamber olarak mucize göstermeyip Tanah'ta yasaklanan cincilik ve büyücülük yaptığını ima ederek O'na iftira atmışlardır. *"Adamlar çıkarken İsa'ya dilsiz bir cinli getirdiler. Cin kovulunca adamın dili çözüldü. Halk hayret içinde, "İsrail'de böylesi hiç görülmemiştir" diyordu. Ferisiler ise, "Cinleri, cinlerin önderinin gücüyle kovuyor" diyorlardı".³⁰*

²⁷ Matta; 8/16-17.

²⁸ Luka; 4/40-41.

²⁹ Matta; 28-32; Luka; 8/ 26-33.

³⁰ Matta; 9/32-34.

İncillere göre İsa, felçli hastaları da iyileştirmiştir. *“İsa tekneye binip karşı kıyıya geçti ve kendi kentine gitti. Kendisine, yatak üzerinde felçli bir adam getirdiler. İsa, onların imanını görünce felçliye, “Cesur ol, oğlum, günahların bağışlandı” dedi”*.³¹ İsa, burada hastalığı tedavi etmek için kullandığı ifadeden dolayı Yahudi din adamlarından tepki görmüş buna rağmen kendi haklılığını savunarak eylemine devam etmiştir. Sonuç olarak felçli hasta iyileşmiştir. *“Sonra felçliye, “Kalk, yatağını topla, evine git” dedi. Adam da kalkıp evine gitti”*.³² Luka İncili’nde aynı konuya değinilmiştir. Matta İncili’nden farklı olarak felçli bir hasta İsa’nın yanına getirilmiş ve aşırı kalabalıktan ona ulaştırılmayınca çatıdan içeri sokularak onun önüne indirilmiştir şeklinde anlatılmıştır. *“Kalabalıktan ötürü onu içeri sokacak yol bulamayınca dama çıktılar, kiremitleri kaldırıp adamı yatakla birlikte orta yere, İsa’nın önüne indirdiler”*.³³ Yuhanna İncili’nde İsa’nın kötürüm hastayı iyileştirmesi anlatılmaktadır. *“İsa ona, “Kalk şiltene topla ve yürü” dedi. Adam o anda iyileşti ve şiltelerini toplayıp yürümeye başladı”*.³⁴ Konun devamında ise İsa, adamı daha sonra tekrar bulmuş ve antik dünyanın da kabul ettiği hastalıkla günahı ilişkilendirerek başına daha kötü şeyler gelmemesi için günah işlememesini söylemiştir. *“İsa daha sonra adamı tapınakta buldu. “Bak, iyi oldun. Artık günah işleme de başına daha kötü bir şey gelmesin” dedi”*.³⁵

İncillere göre İsa, sadece insanları iyileştirmemiş sıra dışı olan bir şey yapmış ölüyü de diriltmiştir. Bunu yaparken kişinin imanının sağlam olmasına bakmış ve ölünün elinden tutarak yani dokunarak havra görevlisinin çocuğunu diriltmiştir. *“İsa onlara bu sözleri söylerken bir havra yöneticisi gelip O’nun önünde yere kapanarak, “Kızım az önce öldü. Ama sen gelip elini onun üzerine koyarsan, dirilecek” dedi. İsa öğrencileriyle birlikte adamın ardından gitti”*.³⁶ Luka ve Markos İncillerinde İsa’yla beraber ölünün yanına giden öğrencilerinin isimleri tek tek verilmiştir.³⁷ Olayın devamında İsa, kız çocuğunun cesedinin olduğu eve gelir ve bir tür yas ayini olduğunu düşündüğümüz ritüeli gerçekleştirenleri ve toplanmış olan kalabalığı dağıtarak cenazenin yanına girer. İsa, orada bulunan kalabalığa çocuğun ölmediğini sadece uyuduğunu söyleyince halkın alay etmesine maruz kalarak tepki almıştır. *“İsa, yöneticinin evine varıp kaval çalanlarla gürültülü kalabalığı görünce, “Çekilin!” dedi. “Kız ölmedi, uyuyor.”*

³¹ Matta; 9/ 1-2.

³² Matta; 9/6-7; Markos; 5/21-43.

³³ Luka; 5/19-20.

³⁴ Yuhanna; 5/8-9.

³⁵ Yuhanna; 5/14.

³⁶ Matta; 9/18- 19.

³⁷ Markos; 5/51, Luka; 8/37.

Onlar ise kendisiyle alay ettiler. Kalabalık dışarı çıkarılınca İsa içeri girip kızın elini tuttu, kız ayağa kalktı. Bu haber tüm bölgeye yayıldı”.³⁸ Markos ve Luka İncillerinde kaval çalma konusu geçmemekle beraber yas tutan insanların ağlayıp sızlamalarından bahsetmektedir. “Havra yöneticisinin evine vardıklarında İsa, acı acı ağlayıp feryat eden gürültülü bir kalabalıkla karşılaştı. İçeri girerek onlara, “Niye gürültü edip ağlıyorsunuz?” dedi”.³⁹ Yuhanna İncili’nde anlatılan ancak diğer İncillerde olmayan Lazar isminde bir kişiyi İsa’nın diriltmesi konusu da yer almaktadır.⁴⁰

Luka İncili’ne göre İsa, dul bir kadının isteği doğrultusunda oğlunu diriltmiştir. “Yaklaşıp cenaze sedyesine dokununca sedyeyi taşıyanlar durdu. İsa, “Delikanlı” dedi, “Sana söylüyorum, kalk!”. Ölü doğrulup oturdu ve konuşmaya başladı. İsa onu annesine geri verdi”.⁴¹ Yuhanna İncilinde de bir memurun çocuğunun diriltilmesi anlatılmaktadır. “Saray memuru İsa’ya, “Efendim, çocuğum ölmeden yetiş!” dedi. İsa, “Git, oğlun yaşayacak” dedi. Adam İsa’nın sözüne iman ederek gitti. Daha yoldayken köleleri onu karşılayıp oğlunun yaşadığını bildirdiler”.⁴²

Matta İncili’ne göre İsa, görme engelli olan kişilerin imanlarının tam olması karşılığında dokunarak mucize göstermiş ve görmelerini sağlamıştır. “İsa, oradan ayrılırken iki kör, “Ey Davud Oğlu, halimize acı!” diye feryat ederek O’nun ardından gittiler. İsa, eve girince O’nun ardından gittiler. İsa eve girince körler yanına geldi. Onlara, “İstedığınızı yapabileceğime inanıyor musunuz?” diye sordu. Körler, “İnanıyoruz, ya Rab!” dediler. Bunun üzerine İsa körlerin gözlerine dokunarak, “İmanınıza göre olsun” dedi. Ve adamların gözleri açıldı”.⁴³

Markos İncili’ne göre İsa, yanına gelen kör adamın gözlerine tükürerek ellerini gözlerine koymuştur. İlk seferde adamın gözleri kısmen görmeye başlamıştır. Bunun üzerine İsa işlemi aynı şekilde ikinci kez tekrar etmiştir. Bunun sonucunda adamın gözleri tam olarak açılmıştır. “İsa ve öğrencileri Beytsayda’ya geldiler. Orada bazı kişiler İsa’ya kör bir adam getirip ona dokunması için yalvardılar. İsa adamın elinden tutup onu köyün dışına çıkardı. Gözlerine koydu ve “Bir şey görüyor musun” diye sordu. Adam başını kaldırıp, “İnsanlar görüyorum” dedi,

³⁸ Matta; 9/23-25.

³⁹ Markos; 5/38-39, Luka; 8/51-52.

⁴⁰ Yuhanna; 11/17-45.

⁴¹ Luka; 7/14-15.

⁴² Yuhanna; 4/49-50.

⁴³ Matta; 9/27-30, Matta; 20/29-34, Markos; 10/46-52, Luka; 18/35-43.

“Ağaçlara benziyorlar, ama yürüyorlar.” Sonra İsa ellerini adamın gözlerinin üzerine koydu adamın gözlerini açtı, baktı; iyileşmiş ve herşeyi açık saçık görmeye başlamıştı.⁴⁴

Yuhanna İncili’nde bulunup diğer İncillerde bulunmayan bir konuda İsa’nın çamuru tedavi için kullanmasıdır. İsa, yolda giderken doğuştan görme engelli birisiyle karşılaşır ve yere tükürüp tükürükle çamur yapıp onu adamın gözlerine sürerek görmesini sağlayarak adamın şiloah havuzunda yıkanmasını istemiştir. *“Bu sözleri söyledikten sonra yere tükürdü, tükürükle çamur yaptı ve çamuru adamın gözlerine sürdü. Adama, “Git, Şiloah Havuzun’da yıkan” dedi. Şiloah gönderilmiş anlamına gelir. Adam gidip yıkandı, gözleri açılmış olarak döndü”.*⁴⁵

İsa, sadece Markos İncili’nde geçen bir olaya göre duyma ve konuşma engellileri de iyileştirmiştir. Burada da hastalara dokunarak diğerlerinden farklı fiziksel temasta bulunmuştur. Eline tükürerek hastanın diline dokunmuş dilinin açılmasını sağlamıştır. *“İsa adamı kalabalıktan ayırıp bir yana çekti. Parmaklarını adamın kulaklarına soktu, tükürüp onun diline dokundu. Sonra göğe bakarak içini çekti ve adama “Effata”, yani “Açıl!” dedi. Adamın kulakları hemen açıldı, dili çözüldü ve düzgün bir şekilde konuşmaya başladı”.*⁴⁶

Luka İncili’ne göre İsa, beli bükülmüş bir kadını Şabat günü (Yahudilerin Şabat günü anlayışını kabullenmeyen bir tavırla) iyileştirmiştir. *“Bir Şabat Günü İsa, havralardan birinde öğretiyordu. On sekiz yıldır içinde hastalık ruhu bulunan bir kadın da oradaydı. İki büküm olmuş, belini hiç doğrultamıyordu. İsa onu görünce yanına çağırdı. “Kadın” dedi, “Hastalığından kurtuldun.” Ellerini kadının üzerine koydu. Kadın hemen doğruldu ve Tanrı’yı yüceltmeye başladı”.*⁴⁷ Görüldüğü gibi İncillerde genelde İsa’nın şifacı kimliği üzerinde durulmuş, belli pasajlarda çeşitli örneklerle işaret edilmiştir.

1.2. Hıristiyan Toplumu ve Geleneğinde Şifa Anlayışı

Dünyada var olan bütün dinlerin düşünce yapısının oluşması genelde şu iki temel yapıyla karşımıza çıkmaktadır. Birincisi mevcut dine ait olan o dine mensup olsun olmasın herkesin kabul ettiği kutsal metinler, ikincisi ise kutsal metinlerin sonradan yorumlanması sonucu dine iman edenler tarafından davranış kalıbı haline getirilmiş olan dinin geleneksel

⁴⁴ Markos; 8/22-25.

⁴⁵ Yuhanna; 9/6-8.

⁴⁶ Markos; 7/33-35.

⁴⁷ Luka; 13/10-13.

biçimi. Burada şunu belirtmek gerekir ki bir dine ait olan gelenek, tam olarak içerisinden çıkmış olduğu din demek değil, aksine o dinle ilgili geliştirilmiş yorumlardır. İçinde epey dine ait nüveler olsa da yorum kısmı daha ağırlıklıdır.

Hıristiyan geleneğinde de ileri gelen din adamlarının gerek ibadetlerle ilgili olsun gerekse diğer konularla ilgili olsun çeşitli sebeplerle geliştirmiş oldukları yorumlar vardır. Hıristiyanlığı yaşama dair temel hareket noktası ibadetleri olan sakramentlerdir. Sakrament Hıristiyanlıkta toplu ya da bireysel olarak gerçekleştirilen ayinlerdir. Diğer bir tanımı da inancın göstergesi olarak yapılan düzenli ritüellerdir.⁴⁸ Hıristiyan geleneğinde şifa ile ilgili olarak ilk incelenmesi gereken sakramentler vaftiz ve hastaları yağlamadır.

Bilindiği gibi vaftiz su ile yapılır. Geçmişten günümüze kadar bütün kültürlerde su arındırıcı ve yenileyicidir. Su büyüsel bir maddedir ve her derde devadır; iyileştirir, gençleştirir ve yaşamı sonsuz kılar. İnsanların öncelikli şifa kaynaklarından birisidir. Maddi ve manevi anlamda sadece insanların değil tüm dünyanın başlıca şifa kaynağıdır. Suyun ilk örneği “hayat suyu” dur.⁴⁹

Vaftiz, sözlükte “suya daldırma, yıkama” anlamındadır. Grekçe bapıt kökünden gelen vaftiz, hem genel anlamıyla suya girme ya da sokma işlemini hem de bu şekilde icra edilen dini merasimi ifade eder. Yahudilikteki mikve havuzuna dalma uygulamasına hem amaç hem de yöntem olarak benzer özellikler taşımaktadır⁵⁰, İbranice’deki karşılığı tevila’dır.⁵¹ Vaftiz su ve söz ile yapılır. Hıristiyan düşüncesine göre Vaftiz olan kişi suya dalarak ölür, sudan çıkarak yeniden dirilir. Vaftiz olanın yeniden dirilmesi onun daha güzel bir yaşama başlaması anlamına gelmektedir.⁵² Matta ve Markos İncili’ne göre İsa’yı Yahya vaftiz etmiştir.⁵³ Vaftiz yapmanın üç temel işlevi kiliseye giriş, aklanma ve arınma, yeniden doğmadır.⁵⁴ Hıristiyan olan birisi vaftiz olmakla yeniden doğduğuna ve hayatta daha önce yaptığı günahlarının bağışlandığı düşüncesine sahiptir. Bu durumda insanın manevi

⁴⁸ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Hıristiyanlık”, *Dinler Tarihi El Kitabı*, Ed. Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, 162.

⁴⁹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihinin Giriş*, çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003, 200.

⁵⁰ Ahmet Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi (İnsanın Yaratılışındaki İlahi Felsefe)*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11, Bsk, İstanbul 2016, 271.

⁵¹ Sâlime Leyla Gürkan, “Vaftiz”, *DİA*, c.XLII 2012, 424.

⁵² A. Eroğlu, “Hıristiyanlık”, 164.

⁵³ Mahmut Aydın, “Yahya”, *DİA*, c. XLIII, 2013, 233.

⁵⁴ Kamil Yavuz Engin, *Vahyin Geçmiş Varisleri*, İşaret Yayınları, İstanbul 2014, 505.

anlamda daha güçlü olmasını sağlayacaktır. Hastalıkların tedavisinde moral ve motivasyonun önemine vurgu yapan bilimsel çalışmalarda bizim bu görüşümüzü desteklemektedir. Vaftiz sakramenti manevi anlamda insanlara destek olan ve onları hayatın zorluklarına karşı daha dirençli olmasını sağlayan bir ibadettir. Şifa konusunda manevi anlamda inananlarını desteklemesi önemlidir.

Hıristiyanlık'ta hastaları yağlama ya da son yağlama genel olarak hastalara şifa vermek için uygulanmaktadır. İncillerde de bu konuya atıf bulunmaktadır. İsa, yakalanıp çarmıha gerilmeden önce yanına bir kadın gelmiş ve gözyaşlarıyla ayaklarını yıkamış ayrıca kıymetli bir yağı onun vücudunun çeşitli yerlerine sürmüştür.⁵⁵ Tarihsel olarak bakıldığı zaman bu uygulamanın İncili'n ilk olarak geldiği dönemde toplumda var olduğu düşünülebilir. Hıristiyanlığın ilk olarak ortaya çıkıp kurumsallaştığı dönemlerde ise hastaların doktora gitmesi günah sayılırdı. Günümüzde de dindar olan bazı Hıristiyanların doktora gitme konusuna seviyeli oldukları bilinmektedir.⁵⁶

Hastaları yağlama sakramenti insanlara şifa vermek veya onların günahlarının affı için yapılır. Bu sakrament sadece ağır hastalarla ölmek üzere olan insanlara uygulanır. Eğer bu ayin gerçekleştirildikten sonra kişi iyileşirse ve daha sonra aynı duruma gelirse hastaları yağlama sakramenti tekrar uygulanır.⁵⁷ Bu sakramenti uygulama konusunda mezheplere göre farklılıklar olabilmektedir. Roma Katolikleri ölümü kaçınılmaz olan hastalara uygularken, Doğu Ortodoksları hastayı rahatlatmak ve iyileştirmek için gerekli olan her durumda uygulamaktadırlar. Bu sakramentin uygulanması toplu ve özel ayinlerle dualar eşliğinde hastaya yağ sürülmesi şeklinde gerçekleştirilir.⁵⁸ Modern dönemde Hıristiyan dünyasında sağlık konusuna eğilinilmiş ve sağlık hizmetleri bazı Hıristiyan mezhepler tarafından misyonerlik faaliyetleri için kullanılmıştır.⁵⁹

Hıristiyan dünyasında insan haklarına dair tartışmalar mevcuttur. II. Vatikan Ekümenik Konsili, insanlar arasında cinsiyet ayrımı yapmaksızın insan yaşam hakkının

⁵⁵ Luka; 7/36-50.

⁵⁶ Mehmet Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik Hıristiyanlık İslam*, Say Yayınları, 2. Bsk, İstanbul 2016, 405.

⁵⁷ A. Eroğlu, "Hıristiyanlık", 170.

⁵⁸ Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed: Şinasi Gündüz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Bsk, İstanbul 2007, 100.

⁵⁹ Ali Rafet Özkan, *Fundamentalist Hıristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi*, Alperen Yayınları, Ankara 2002, 127.

değerini samimi bir şekilde teyit etmiştir. Bu yönden ötenazi konusu önem arz etmektedir. Hıristiyanlık'ta da diğer dini geleneklerde olduğu gibi insanın yaşaması esas alınmış ve ötenazi uygulaması doğru karşılanmamıştır. Ötenaziye cevaz verenlerde sadece sınırlı şartlarda uygulamanın gerçekleştirilmesine onay vermişlerdir. Genel olarak; bütün tıbbi çareler arandıktan sonra şayet hastanın rızası olursa, yine hastanın rızası olmak şartıyla tedavi sonuçları istenilen karşılığı vermediği vb. durumlarda ötenazi uygulanır. Ötenazinin belirlenen hassas şartların dışında uygulanması ilahi yasayı ihlal etme, insan onuruna karşı işlenen bir suç, yaşama karşı işlenen bir cinayet ve insanlığa karşı bir saldırı olarak değerlendirilmiştir.⁶⁰

Doğum kontrolü konusunda Hıristiyanlar arasında tam bir fikir birliği mevcut değildir. Katolik ve Ortodokslar bu konuya ihtiyatlı yaklaşırlarken, Protestanlar ise daha esnek bir tavır almaktadırlar. Eşlerin bazı gerekçelerle doğum kontrolünü uygulayabileceğini savunmaktadırlar.⁶¹ Hıristiyanlık kürtaj ve çocuk düşürme konusunda oldukça sert bir tavır sergilemektedir. Bazı Hıristiyan düşünürlerce hangi gerekçe ile olursa olsun kürtaj ve çocuk düşürme dinen tamamen yanlıştır.⁶² Hıristiyanlık'ta, sünnet uygulaması ise Yahudilik ve İslamiyet'te olduğu gibi genel geçer dini bir ibadet değildir. Din mensupları arasında çok itibar edilmiş gerekli bir zorunluluk da değildir. Onlar, Yahudi geleneğinde Tanrı ile sözleşmenin işareti sayılan sünnetin yerine vaftizi koymuşlardır. Bu yüzden Tanrı'ya verilen sözlerin simgesi olarak sünnet yerine vaftizi ön plana çıkarmaktadırlar.⁶³

Genel olarak Hıristiyan toplumlarında engellileri dışlama, aşağılama, onları hor görme ve eksik ilan etme gibi eylemler pek görülmemiştir. Bunun sebebi ise İsa'nın engellilere şifa vermesi olarak gösterilebilir. Kanonik İncillere göre İsa'nın gösterdiği şifa mucizeleri arasında körleri ve felçlileri de iyileştirmiştir. Bu eylemleri gerçekleştirirken de onları dışlamak ya da onlara acımak gibi rencide edici davranışlara girmemiştir. Bu anlamda günümüzde Hıristiyanlar engellilere davranışlar sergilemekte, onlara kiliselerde yer

⁶⁰ Austin Flannery, O.P., Çev: Osman Taştan, Ötenazi Üzerine Beyyname, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIII (2), 2002, 405, 411.

⁶¹ Salih Cinpolat, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Çocuk Algısı*, Araştırma Yayınları, Ankara 2017.57.

⁶² Cinpolat, *Yahudilik Hıristiyanlık ve İslamiyet'te çocuk algısı*, 63.

⁶³ Salih Cinpolat, "Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Sünnetin Yeri", *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: II, (III), 2017, 122.

ayırmaktadırlar.⁶⁴ İncillerde, İsa'nın yaptığı eylemler Hıristiyan toplumunun davranışlarını da etkilemiştir. Hıristiyanlar, bu yüzden engellileri dışlamamakta veya onların tanrının lanetine uğramış olmak gibi kötü birtakım nitelendirmelerle değerlendirmemektedirler.

2. İSLAM'DA VE İSLAM KÜLTÜRÜNDE ŞİFA ANLAYIŞI

İslamiyet'in sağlık anlayışı İslam literatüründe oldukça geniş bir yer tutmaktadır. İslam kültür ve medeniyetinde kendisine epeyce geniş bir araştırma alanı bulan şifa konusu, İslam düşünürleri arasında bizimde yer yer değineceğimiz yöntem konusunda tartışmalarına sebep olacak kadar ileri gitmiştir. Biz araştırmamızda konuyu incelerken ilk olarak Kuran-ı Kerim'in şifa ile ilgili ayetlerinin incelenmesini yapacağız. Daha sonra Hz. Muhammed'in şifa veya sağlık konusuna bakış açısını değerlendireceğiz ve akabinde de İslam dünyasında bu konuya ve çeşitli sağlık sorunlarına dair uygulamaların nasıl pratiğe yansıdığını ele alacağız.

2.1. Kur'ân-ı Kerim'de Şifa Anlayışı

Kur'ân-ı Kerim'de lafız olarak şifa kelimesi altı yerde geçmektedir. Bu ayetlerin haricinde farklı sağlık konularına dair (maddi anlamda ya da manevi anlamda) doğrudan ya da dolaylı olarak temas eden ayetler de bulunmaktadır. Şifa kelimesinin geçtiği ayetler Tevbe, Yunus, Nahl, İsra, Şuara ve Fussilet surelerinde bulunmaktadır. İki yerde maddi anlamda şifa kelimesi geçerken, iki yerde manevi anlamda iki yerde de mutlak anlamda şifa kelimesi geçmektedir.⁶⁵ Konu ile ilgili ayetler incelenirken sadece metin olarak değil, ayetlerin nüzûl sebepleri belirtilerek incelenmesi önemlidir. Biz çalışmamızda bu hususu dikkate alarak ayetleri açıklamaya çalışacağız. Çünkü Kur'ân kitap halinde insanlara doğrudan inmiş bir kitap değildir. Kur'ân'ın içerisindeki her bir ayetin indiği dönemin şartlarına hitap etmiş olması gerekir. Allah, böylece insanlığa mesajlarını iletmiş ve uygulamada nasıl olacağını Peygamberi aracılığı ile göstermiştir.⁶⁶ Kur'ân'ın doğru

⁶⁴ Mustafa Sami Baysal, "Yahudilik ve Hıristiyanlığın Engellilere Bakışı", *Mütefekkir*, (2/4), 2015, 291.

⁶⁵ M. Said Sarımurat, *Kuran-ı Kerim Açısından Şifa - Tedavi*, Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 20088.

⁶⁶ Mevlüt Erten, *Nass-Yorum İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, 104.

anlaşılması şartıyla da onun hidayet ve şifa rehberi olacağı inancı İslam toplumunda her zaman kendisine zemin bulmuştur.⁶⁷

“Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onların cezasını versin ve onları rezil ve rüsvay etsin, yardımıyla sizleri onlara muzaffer kılsın. Ve mümin bir kavmin yüreğini ferahlatsın. Ve kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğine teobeyi nasip eder. Allah her şeyi bilir hüküm ve hikmet sahibidir”.⁶⁸ Tevbe suresinde geçen şifa kelimesi ferahlatmak anlamında kullanılmıştır. Kişinin maddi anlamda fiziki çeşitli rahatsızlıklardan kurtulması değil psikolojik olarak adalete kavuşmanın verdiği bir rahatlamadan bahsedilmektedir.

Ayetin iniş sebebine baktığımız zaman konu tamamen Hudeybiye Barış antlaşmasının ihlali ile ilgilidir. Antlaşma yapıldığı zaman antlaşma şartlarına uygun olarak Hz. Muhammed ile ittifak yapan Huzalılara Mekke Müşriklerle antlaşma yapan Bekiroğulları arasında geçen bir olay neticesinde ayet nazil olmuştur. Bekiroğulları, müşriklerin yanında yer almalarının yanı sıra antlaşmanın kabul edildiği şeklin dışına çıkıp Huzalılara saldırmışlardır.⁶⁹ Bununla da yetinmeyip müşriklere lojistik destek sağlamışlardır. Hudeybiye Antlaşmasına göre Mekke Müşriklerle Müslümanlar arasındaki barış durumu on yıl süre ile geçerli olacak ayrıca bu süre zarfında her iki taraf da birbirine saldırmayacaktır. Buna ilaveten dikkat çeken bir konu bu antlaşmaya her iki tarafın müttefiklerinin de aynı şartlarda dâhil olmasıdır.⁷⁰ Bekiroğullarının antlaşmayı bozması neticesi, Hz. Muhammed de bu duruma müdahale etmiştir. Bu yüzden mağdur olan Huzalılar ve diğer Müslümanların içlerinin ferahlaması için ayet nazil olmuştur⁷¹ ve Müslümanlar savaş kurallarına uymak şartıyla savaşa teşvik edilmişlerdir. Tevbe suresinin 14. ayetinin siyak ve sibakına bakıldığı zaman savaşmanın amacının ne olacağına dair kesin hüküm de verilmiştir. Müminler intikam hırsı ile değil, sadece Allah rızası için

⁶⁷ İlhami Günay, *Bütün Yönleriyle Havâü'l-Kur'ân*, Emin Yayıncılık, Bursa 2016, 20.

⁶⁸ Tevbe; 9/14-15.

⁶⁹ M. İzzet Derveze, *Et-Tefsirü'l Hadis Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, Çev: Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım, Düşün Yayıncılık, c. VII, İstanbul 2014, 322; Bazı kaynaklarda Hz. Muhammed'in müttefiki olan Huzaalılara saldıranların Bekiroğulları değil Ben-i Kab olduğuna dair farklı görüşlerde mevcuttur. Ancak bu ayette önemli olanın kabile ismi önemli olmaksızın yapılan eylem ve Kur'ân'ın verdiği karşı reaksiyon önemlidir. Geniş bilgi için bkz. Mukatil bin Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, Tahkik; Dr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Ter: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, c. II, İstanbul 2006, 132.

⁷⁰ Mehmet Azimli, “Tarihin Kırılma Noktası; Hudeybiye Antlaşması”, *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3 (6), Temmuz-Aralık 2010, 47.

⁷¹ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Bsk, Ankara 2004, 206.

kurallar dâhilinde savaşmaları gerekmektedir.⁷² Zaten daha sonraki süreçte de Hz. Muhammed Mekke'nin üzerine yürümüş ve kansız bir şekilde şehrin fethi gerçekleşmiştir.

Şifa kelimesinin geçtiği diğer ayet ise *“Ey insanlar! İşte Rabbimizden size bir öğüt, kalplerde olabilecek her türlü (darlık ve hastalık) için bir şifa ve (O'na) inanan herkes için hidayet ve rahmet gelmiş bulunuyor”*.⁷³ Bu ayetin genel yapısına baktığımız zaman bu ayetin de manevi şifa ilgili olduğunu görmek mümkündür. Müslümanlar Kur'ân onların her darda kaldıkları zaman Kur'ân'ın onlar için sığınacakları manevi bir liman olduğu belirtilmektedir. Çünkü Kur'ân insanlara her daim sabrı tavsiye ederek insanları güzel ahlaka ve iyi insan olmaya yönlendirmektedir. Ayrıca Kur'ân ahirette hesabın olduğunu da belirterek insanların davranışlarında ölçülü ve dikkatli olmalarını istemektedir.⁷⁴

Manevi şifa ile ilgili yorumlanabilecek diğer bir ayet ise *“Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zalimlerin ise sadece ziyanını arttırır”*.⁷⁵ Bu ayette de Allah inananlar için Kur'ân'ın şifa olduğunu ifade etmektedir. Ancak İslam düşünürlerinden bu yorumun dışında Kur'ân'ın sadece manevi bir şifa kaynağı olmadığını bunun yanı sıra fiziki rahatsızlıklar için de aynı şeyin geçerli olduğunu savunanlar da vardır.⁷⁶

Diğer bir ayette de Hz. İbrahim'in putperest kavmine karşı koyuşu ve onlara verdiği cevabı içeren inanç esasları mevcuttur. Hz. İbrahim kavmiyle girdiği diyalogda onların ataları gibi yanlış yolda olduklarını belirtmiş ve Allah'ın sıfatlarını kavmine anlatmıştır. Bu ayetlerle doğru orantılı hadislerde mevcuttur. *“İbrahim dedi ki; “İyi ama, ister sizin, ister önceki atalarımızın olsun, neye taptığımızı (biraz olsun) düşündünüz mü?”*⁷⁷*Hep onlar benim düşmanımdır; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur).*⁷⁸ *O ki, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir.*⁷⁹ *Beni yediren ve içirendir.*⁸⁰ *Hastalandığım zaman bana O, şifa verir.*⁸¹

⁷² Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Hayrettin Karaman Mustafa Çağrıncı İbrahim Kâfi Dönmez Sadrettin Gümüş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, c.II, Ankara, 2007, 736.

⁷³ Yunus, 10/57.

⁷⁴ Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, c.III, 114.

⁷⁵ İsrâ, 17/82.

⁷⁶ Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, c. III, 514.

⁷⁷ Şuara, 26/75-76.

⁷⁸ Şuara, 26/77.

⁷⁹ Şuara, 26/78.

⁸⁰ Şuara, 26/79.

Kur'ân-ı Kerim, yirmi üç yılda tedricen Hz. Muhammed'e o dönemin şartlarının yaşantısına uygun olarak gelmiş ancak getirdiği ilkeler bağlamında evrensel mesajlar içeren, okunduğu ve dinlenildiği zaman ibadet edilen bir kitaptır. İnzal olduğu toplumun dili kullanma seviyesi ise oldukça yüksektir. Dönemin Arapları, kendisine göre edebiyat kültürünün yerleştiği bir toplumdur.⁸² Bununla beraber İslam da insanların hayatlarında uygulamasını istediği bir yaşam tarzı sunmaktadır. Bu yüzden de getirdiği ilkelerin daha iyi anlaşılabilmesi için gönderildiği toplumun dili olan Arapça olarak indirilmiştir.⁸³ Ancak müşrikler buna itiraz etmişler ve Kur'ân'ın neden Arapça indirildiği ve yabancı bir dilde indirilmediği sorgulamışlardır.⁸⁴

Ayette Allah Teâla, müşriklerin anlamsız sayılabilecek bu isteğine cevap vermektedir. Bir önceki ayette Allah'ın özelliklerinden bahsederken O'nun hem rahmet sahibi oluşu hem de azap eden yönünün olduğu vurgulanmaktadır. *"Ey Muhammed! Sana senden önceki peygamberlere söylenenden başka bir şey söylenmiyor. Şüphesiz ki senin Rabbin hem mağfiret sahibi hem de acı verecek bir azap sahibidir."*⁸⁵ Allah, bir sonraki ayette ise Kur'ân'ın müşriklerin anlayamayacağı bir dilde indiği takdirde ne şekilde tepki verecekleri net bir şekilde belirtilmiştir. Aynı ayetin devamında ise Kur'ân'ı kabul etmenin bir iman meselesi olduğu vurgulanarak, aslında müşriklerin iman etmemek için bir nevi bahane bulma peşinde koştukları ve durumlarının gözleri görmeyen bir insanın etrafına bakmasından farksız olduğu, benzetmeler kullanılarak belirtilmiştir.⁸⁶ *"Eğer biz onu yabancı dilden bir Kur'ân yapsaydık onlar mutlaka: "Bu kitabın ayetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Arap bir peygambere yabancı dil, öyle mi?" derlerdi. Sen de ki; "O, iman edenler için bir hidayet ve şifadır." İman etmeyenlerin kulaklarında ise bir ağırlık vardır. Kur'ân onlara göre bir körlüktür. Sanki onlar uzak bir yerden çağırılıyorlar (da duymuyorlar)".*⁸⁷

Kur'ân-ı Kerim'de içerisinde şifa kelimesi geçen ayetlerden maddi anlamda şifayı içeren ayet Nahl suresinde geçmektedir. Kanaatimizce bu ayeti incelemeden önce konunun

⁸¹ Şuara, 26/80.

⁸² İzzet Derveze, *Kur'ânü'l Mecid (Kur'ân'ı Anlamada Bir Yöntem Çalışması)*, çev: Vahdettin İnce Ekin Yayınları, İstanbul 1997, 125.

⁸³ Sadrettin Gümüş, "Kur'ân-ı Kerim'in Arabistan'da ve Arapça Olarak İndirilmesinin Sebep ve Hikmetleri", *Kur'ân Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyum*, Ed: Mesut Okumuş, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2013, 75.

⁸⁴ Yazır, c. VI, 559.

⁸⁵ Fussilet, 41/43.

⁸⁶ *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, c. IV, 718.

⁸⁷ Fussilet, 41/44.

daha iyi anlaşılması için önceki ayetlerin incelenmesi gerekmektedir. Müşriklerin soruları karşısında Allah, Kur'ân'ı neden indirdiğini açıklamaktadır. *“Sana bu ilahi kelâmı, üzerinde çekişip durdukları (dini) sorunları onlara açıklayasın ve inanmaya eğimli olan kimselere de onu doğru yol bilgisi ve rahmet olarak (ulaştırasın) diye indirdik.”*⁸⁸ Devamındaki ayetlerde Allah kendisinin kudretini ve bunun karşısında iman edenlerin olumlu durumunu açıklamaktadır. Kur'ân, insanları iman etmiş olsun ya da olmasın genel bir tavır olarak zaten her zaman düşünmeye ve araştırmaya çağırmıştır. O'na göre çevresine bakıp iyi niyetli bir şekilde düşünen kimse için ders alacağı ibretler vardır. *“Allah gökten bir su indirdi de onunla yeri ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz ki bunda dinleyecek bir topluluk için ibretler vardır.”*⁸⁹

Kur'ân-ı Kerim, yeryüzü ile genel bir örnek verdikten sonra insanların temel tüketim maddeleri sayılabilecek olan yiyeceklerden örnekler vermektedir. Yeryüzünde canlı hayatın başlamasıyla beraber canlıların ciddi bir kısmının ilk hayata gözlerini açtıkları ve yaşamlarının devamında da beslenmelerine temel teşkil eden ana besin maddelerinden birisi de süttür. Kur'ân-ı Kerim, süt oluşumu ile ilgili örnek vermiş hayvanın karnında bulunan atık (fişki şeklinde de tercümede edilmiştir) ve kan arasında onlara benzemeyen ve karışmayan ayrıca insanların rahatça içebilecekleri içecek olan süttten bahseder. Böylece insanlara hemen gözlerinin önünde olan ve bildikleri bir besin maddesinin önemini vurgulayıp onların ders almalarını istemektedir. *“Ve muhakkak ki, sizin için (sağmal) hayvanlarda da (çıkarılacak) bir ders vardır: hayvanın karnında, (bedeninden) atılacak artıklarla kan arasından (salgılanan) ve içenlere lezzet ve ferahlık veren katıksız süt içiriyoruz size.”*⁹⁰

Kur'ânı Kerim, yiyecek olarak ilk süttten bahsettikten sonra Araplarda yaygın olarak yetiştirilen tarım bitkileri olan hurma ve üzümde bahsetmektedir. Bu meyvelerden hem alkollü içecek hem de şerbetler yapılabildiği vurgulanmaktadır.⁹¹ Burada aklını kullanan insanların ibret almaları gerektiği ifade edilmiştir. Ayet, içkinin haram kılınmasından önce indiğinden dolayı alkollü içecek de vurgulanmıştır.⁹² *“Hurma ve üzüm ağaçlarının*

⁸⁸ Nahl, 16/64.

⁸⁹ Nahl, 16/65.

⁹⁰ Nahl, 16/66.

⁹¹ Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, Ankara 1996, 482.

⁹² Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2002, 543.

meyvelerinden de hem içki, hem de güzel bir yiyecek çıkarırsınız. Şüphesiz ki, bunda aklını kullanan bir topluluk için kesin bir ibret vardır.”⁹³

“Rabbin bal arısına da şöyle vahyetti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan göz göz evler edin. Sonra bütün meyvelerden ye ve Rabbinin kolay kıldığı yollara koy.” İçlerinden çeşitli renklerde bir içecek çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz ki, bunda düşünen bir topluluk için büyük bir ibret vardır.”⁹⁴ Ayette Allah, öncelikli olarak insanların şifa bulmak için kullandığı bir besin maddesinden örnek vermektedir. Bal, o dönemde sadece cahiliye Araplarında değil, dünyanın her yerinde ilaç olarak kullanılmıştır. Ayrıca balın sağlık için kullanımı günümüzde de devam etmektedir.⁹⁵ Bu ayete göre insanların o dönemde bal üreticiliği yaptığı da anlaşılmaktadır. Ayet besin değeri yüksek olan bu maddenin sineğe benzeyen küçük bir canlıdan nasıl çıktığını örnek vererek, insanların O’nun gücünün sınırsızlığını anlamaya çağırılmaktadır.⁹⁶

Bal arısının Kur’ân’da örnek verilmesi ile ilgili bir başka yorum şu şekilde olabilir. Diğer ayetlerde Allah, sivrisinek ve örümceği kendisinin kudretinin kanıtı olarak vermiş olup bu örneklendirme müşriklerce yadırganmıştı. Ancak Allah, sivrisineğe benzer bir yaratık olan arıdan örnek vererek onların bu bakış açısını çürütme eğiliminde olabilir.⁹⁷ Hac suresinde de Allah’ın her şeyi örnek verebileceği ve müşriklerin inandığı putların onların beğenmediği bir sineği bile yaratamayacağı belirtilmiştir.⁹⁸

Kur’ân-ı Kerim’de sağlıkla ilgili ayetler sadece yukarıda belirttiğimiz altı ayetle sınırlı değildir. Bunların dışında da konumuzla ilgili ayetler bulunmaktadır. “Ey Âdemoğulları! (Allah’a) kulluk olsun diye yapıp ettiğiniz her işte kendinize çeki düzen verin: (serbestçe) yiyeğin için,

⁹³ Nahl, 16/67.

⁹⁴ Nahl, 16/68-69.

⁹⁵ Ayşe Topal Hançer, Pınar Yılmaz, “Balın Yara İyileşmesi Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi”, *Bozok Tıp Dergisi*, 2019, (9/1), 153; Ethem Akyol, Yavuz Baran, “Arı Sütünün Yapısı, İnsanlar ve Arılar İçin Önemi”, *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 15 (1): 10-15, 2015, 17.

⁹⁶ Ayetin, geldiği tarihsel şartlar ve nüzul tarihi düşünüldüğünde yapılan yorum doğru kabul edilebilir. Ayette içki için kesin olarak bir yasaklama söz konusu değildir. Ancak burada “s-k-r” kelimesi sarhoşluk verici anlamında kullanılmış akabinde “rızzan hasena” yani güzel nimetler ifadesi kullanılarak ikisinin farklı olduğu söylenmiştir. Ayetin sadece tarihsel yorumu göz önüne alınarak alkollü içki ile bunun dışında güzel nimetler olarak tanımlanan içeceklerin Kur’ân’da eşit şartlarda değerlendirildiğini ve müşriklere karşı örneklendirildiğini düşünmenin eksik bir yorum olacağını düşünmekteyiz. Çünkü güzel rızıkla sarhoşluk verici içecek ayrımının yapılması zaten nimetlerin farklılığına bir atıftır. Yoksa bu durum her iki çeşit nimetinde eşit olduğu anlamına gelmez. Geniş bilgi için bkz; Yazır, c. II, s. 245; Fahrüddin Er-Râzî, *Tefsiri Kebir Mefatihu’l Gayb*, Tercüme: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yayınları, c. XIV, Ankara 1992, 272-273.

⁹⁷ Kur’ân Yolu Meali ve Tefsiri, c. I, 93.

⁹⁸ Hac, 22/73.

fakat saçıp savurmayın: (çünkü) kuşku yok ki, O savurganları sevmez."⁹⁹ Kur'ân, öncelikli olarak insanları israf etmeksizin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yemelerine ve içmelerine izin vermiştir. Bu ayette şifa ile ilgili olarak ise günümüzde koruyucu hekimlik olarak isimlendirilen yani hastalığa yakalanmadan önlem alma anlayışının bir örneği gösterilmektedir. Hastalıkların bir kısmının aşırı yemekten ve dengesiz beslenmeden kaynaklandığı genel olarak kabul edilen bir gerçektir. Kur'ân, bu ayetle hastalığa sebep olacak olan bir durumu rahatsızlık ortaya çıkmadan önlemektedir.

Hz. Eyüp, Kur'ân'da hastalıklarına sabretmesi ve Allah'a bu konuda isyan etmemesi yönüyle örnek verilmiştir. Tanah'ta da Eyüb'ün bu durumu anlatılmıştır. Kur'ân'a göre Hz. Eyüp, hastalıktan evrensel bir iyileştirici olan su ile kurtulmuştur. O, günümüzdeki kaplıca ve içmece tedavilerine benzer bir tedavi yöntemiyle muhatap olmuştur. Tabi ki bu durum Kur'an'da öncelikli olarak Allah'ın kudretini ve Hz. Eyüb'e verdiği bir mucize şeklinde anlatılmıştır. *"Kulumuz Eyyub'u da! hatırla, o'nun Rabbine şöyle seslendiğini: "Şeytan bana (tam bir) bıkınlık ve azap vermektedir. (Bunun üzerine kendisine) "Ayağımı (yere) vur: İşte yikanabileceğin ve içebileceğin bir soğuk su dedik."*¹⁰⁰

Kur'ân'ı Kerim'de çocuğun anne karnında oluşum sürecinden bahsetmektedir. Bu Allah'ın yüce kudretinin ortaya çıkışının delili olarak insanlara sunulmaktadır. *"İmdi, gerçek şu ki, Biz insanı balçığın özünden yaratıyoruz. Ve sonra onu döl suyu damlası halinde (rahimde) özel bir koruma altında tutuyoruz. Sonra bu döl suyu damlasından dölllenmiş yumurtayı yaratıyoruz; sonra bu dölllenmiş hücreden de cenini ve ceninden kemikleri yaratıyoruz ve sonra da kemiklere et giydirip onu yepyeni bir yaratık halinde var edip ortaya çıkarıyoruz: öyleyse, yaratanların en iyisi ve en ustası olarak Allah ne yücedir."*¹⁰¹ Başka bir ayette insanın anne karnındaki oluşum evreleri aynı şekilde anlatılmış akabinde yaşlılığa verilmiştir. İnsanın o dönemde *bildiğini* bilmez duruma geldiği belirtilmiştir. *"Kiminiz de yaşlılığın düşkün çağlarına eriştirilir ki, bildiğini bilmez olur."*¹⁰²

⁹⁹ Araf, 7/31.

¹⁰⁰ Sâd, 38/41-42.

¹⁰¹ Müminun, 23/12-13-14.

¹⁰² Hac, 22/5.

İslam, çocuğun korunması gerektiğine vurgu yapmış ve haklarına en üst seviyede saygı göstermiştir. Hz. Muhammed de çocuklara her yönden ilgi göstermiştir. Bu yüzden boşanma durumunda bile annenin istemesi ve masraflarının baba tarafından karşılanması şartıyla çocuğunu emzirmeye devam etmesini istemiştir. *“Ve (boşanmış) anneler, eğer emzirme müddetini tamamlamak istiyorlarsa, çocuklarına iki tam yıl bakabilirler; onların yeme, içme ve giyinmelerini uygun bir şekilde temin etmek, çocuğun babasına düşer.”*¹⁰³ Yeni doğan bir çocuğun özellikle belli bir yaşa kadar anne sütü ile beslenmesinin ne kadar önemli olduğu modern bilimsel sonuçlarla kanıtlanmıştır. Anne sütünde çocuğun ihtiyacı olan besinin tamamı mevcuttur. Bebeğin, dünyaya ilk geldiği anda anne sütünü alması hem bedeni olarak hem de zihinsel olarak oldukça önem arz etmektedir. Çünkü bir bebek için anne sütünün dışında onun yerini alabilecek herhangi bir gıda bulunmamaktadır.¹⁰⁴ Bebeği emzirme süresinin iki yıl olması günümüz tıbbında da tavsiye edilen hatta özellikle istenilen bir durumdur.¹⁰⁵

Bir kadının âdet görmesi, genel anlamda bir rahatsızlık değil aksine sağlıklı olduğunu gösteren bir durumdur. Çünkü kadının bu süreci yaşıyor olması çocuk dünyaya getirme özelliğini devam ettirdiğini göstermektedir. Bu durumdaki bir bayan her ne kadar sağlıklı olsa da yaşadığı durum Kur’ân’a göre fiziksel bir zorlanma içerisindedir. Bir bayanın malum durumu bir yönüyle dini iken diğer yönüyle de sağlıkla ilgilidir. Çalışmamızda bu konuya yer vermek istememizin amacı aynı konuya İslamiyet’in ve Yahudiliğin farklı bakış açılarının bulunmasıdır. Yahudilik’te, âdet gören bir kadın kirli sayılmış olup dokunduğu her şeyde kirli kabul edilmiştir. Ancak İslam’a göre aynı durumdaki bir kadın koruma altına alınmış, erkeklere verilen emirle de onlara yaklaşp zaten var olan sıkıntılarını daha da arttırmaları yasaklanmıştır. *“Sana (kadınların) ay halleri hakkında soruyorlar. De ki: “ O bir zayıflık halidir. Bu yüzden, ay hali sırasında kadınlardan uzak durun ve onlar temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın; temizlendiklerin de ise Allah’ın emrettiği şekilde onlara yaklaşın.”*¹⁰⁶

Kur’ân’ı Kerim, yenilmesi yasak olan yiyeceklerden de bahsetmiştir. Haram kabul edilen yiyecekler ise domuz eti, şarap (alkollü içki) leş, kan ve Allah adına başka bir ad

¹⁰³ Bakara, 2/233.

¹⁰⁴ Sema Aryıcı, “Anne Sütü ve Diğer Sütler Arasındaki Farklar”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Yenidoğan Dergisi, Anne Sütü Kursu*, 6/14, 2017, 322.

¹⁰⁵ H. Gözde Kanmaz Kutman, “Anne Sütünün Beyin Gelişimine Etkisi”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Yenidoğan Dergisi, Kurs*, 6/4, 197.

¹⁰⁶ Bakara, 2/222.

anılarak kesilen hayvandır. Domuz etinin haramlığı beş ayette geçmektedir. Domuz kelimesi dört ayette somut anlamda bir ayette de benzetme amacıyla kullanılmıştır. Kur'ân, Allah'ın insanlara azap vermek için onları maymuna ve domuza çevirdiğinden bahseder.¹⁰⁷

Diğer bir ayette de yasaklanan yiyeceklerin yasaklanma sebebi belirtilmiştir. Domuz etinin pis olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁸ Bu yüzden İslam düşüncesinde de domuz etinin haramlığının illetinin, sağlıksız olması kanaati yaygınlaşmıştır.¹⁰⁹ Ayrıca ayetlerde insan hayatını korumanın öneminden dolayı haram bile olsa haram kılınan yiyeceklerden ölmeyecek kadar yenilebileceği söylenmiştir. *“O, size yalnız leşi, kanı, domuz etini ve üzerinde Allah'ın adından başka bir adın anıldığı şeyi yasakladı. Ama kim onlara mecbur kalırsa –bir arzu ve iştah duymak ve zaruri ihtiyacının üstüne çıkmamak şartıyla- günaha girmiş olmaz: çünkü unutmayın,, Allah çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır.”*¹¹⁰

Maide suresinde konu ile ilgili ayette konu biraz daha detaylandırılmıştır. *“Ölü eti, kan ve domuz eti ve Üstüne Allah'tan başkasının adının anıldığı hayvanlar ve boğulan, dövülerek öldürülen veya düşerek ölen ve derisi yüzülerek öldürülen veya vahşi bir hayvan tarafından parçalanan hayvanlar, canlı iken (bizzat) kestikleriniz hariç, size yasaklanmıştır ve putperest sunaklarında kesilenler (yasaktır).”*¹¹¹ Kesilerek öldürülen hayvanların haricindeki hayvanların etinin yenilmesinin yasaklanmasının temel sebebi o dönemde Araplarda bu tip hayvanların etlerini yeme alışkanlığıdır.¹¹² Kur'ân, kesilme işlemi haricindeki hayvanların etlerinin yenilmesinin yasaklamasını toplumun düzene binmesini sağlamak için yapmış olabilir. Aynı zamanda bu vesile ile sağlıklı olmayan bu yiyeceklerden toplum uzaklaştırılmıştır.

Çalışmamız esnasında konumuz ile ilgili Kur'ân'ı Kerim'i incelerken sağlıkla ilgili olabileceğini düşündüğümüz iki durumdan birincisi kişinin yaşlılık zamanında çocuğunun olması ikincisi ise kişinin biyolojik babası olmaksızın doğmasıdır. Kur'ân'da Hz. Meryem'in, Hz. İsa'ya hamile kalması insanların alışlageldik bilgilerinin dışında ortaya çıkan bu durum Allah'ın bir mucizesi olarak anlatılmıştır.¹¹³ Ayrıca Kur'ân'da Hz. Zekeriya'nın eşi ve Hz.

¹⁰⁷ Maide, 5/60.

¹⁰⁸ En'am, 6/145.

¹⁰⁹ *İlmihal İslam ve Toplum*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.II, Ankara 2002, 44.

¹¹⁰ Bakara, 2/173; Nahl, 16/ 115.

¹¹¹ Maide, 5/3.

¹¹² Emrullah Dindi, *Kur'ân'da İslam Öncesi Kültür Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, 503-504.

¹¹³ Meryem, 19/20-23.

İbrahim'in ilk eşi olan Sare'nin yaşlı olmalarına rağmen hamile kalmalarına da değinilmiştir. Onların hamile kalmalarına vurgu yapılarak bunun Allah için zor bir şey olmadığı özellikle vurgulanmıştır.¹¹⁴

2.2. Hz. Muhammed'in Sünnetinde Şifa

Genel olarak İslam düşünce yapısının ikinci temel kaynağı sünnettir. Sünnet sözlükte "izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek" anlamlarına gelmektedir.¹¹⁵ Sünnet kavramının diğer bir tanımı ise Hz. Muhammed ve ashabının itikatta ve amelde takip ettiği yoldur.¹¹⁶ Hz. Muhammed'in yaşamının tamamını ifade eden sünnet kelimesi onun hayata bakışının tamamıdır. Sünnetin ne olduğu nasıl anlaşılması gerektiği konusunda gerek yöntem gerekse de uygulamaya dönük İslam dünyasında çok kadim tartışmalar yapılmıştır halen de yapılmaya devam etmektedir. Çalışmamızda, yapılan bu tartışmalara girmenin konumuz itibariyle herhangi bir anlamı olmadığını düşünmekteyiz. Konu ile ilgili kullandığımız hadislerin senetleri üzerinden oluşturulan tartışmalara girmenin çalışmamızın yöntemi açısından doğru olmadığı kanaatindeyiz. Bu yüzden konu ile ilgili hadis kaynaklarındaki ilgili bölümleri yöntem tartışmasına girmeden değerlendirmenin daha iyi olacağını düşünmekteyiz. Bu anlamda hadisleri belirli bir bütünlük içerisinde irdelemek konuyu anlama açısından daha isabetli kararlar verebilmemizi sağlayacaktır.

Hz. Muhammed'in, sağlıkla ilgili uygulamaları hadis kaynaklarında Tıbb-ı Nebevi bölümlerinde geçmektedir.¹¹⁷ Bu kısımlarda onun sağlıkla ilgili tavsiyeleri, kendi tercihleri, tedavide genel olarak toplumda bilinen tedavi yöntemi ve ilaçlarını uygulaması¹¹⁸ ya da onlara alternatif üretmesi¹¹⁹ ve sadece maddi rahatsızlık için değil manevi hastalıklar için su ile tedavi uygulaması vardır. Bunların yanı sıra sağlık hizmetlerinin yürütülmesi ile ilgili hukuki müeyyideler Tıbb-ı Nebevi'de anlatılan konulardandır.¹²⁰ Hz. Muhammed, doktorun yetersizliği durumunda bu işe kalkışana diyet cezasına hükmetmiştir. "*Daha önce tabiplik*

¹¹⁴ Meryem, 19/7-9; Hud, 11/71-73.

¹¹⁵ Murteza Bedir, "Sünnet", *DİA*, Yıl: 2010, c. XXXVIII, 150.

¹¹⁶ İlyas Çelebi, "Sünnet", *DİA*, Yıl: 2010, c. XXXVIII, 153.

¹¹⁷ Sariçam, 324-325

¹¹⁸ Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, 136; Mace, Tıp, 14.

¹¹⁹ Mace, Tıp, 12.

¹²⁰ Mace, Tıp, 40

bilgisi olmadığı halde tedavi işine girişen (ve hastaya zarar veren) kimse zâmindır (yani diyetle mükelleftir)”.¹²¹

Tarih boyunca da İslam dünyasında bu isimde oldukça geniş bir literatür oluşmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Tıbb-ı Nebevi külliyyatının Müslümanlar arasında oluşması tıp araştırmalarını teşvik etmiştir. Bu sayede Müslüman ilim adamları dünyaya tıp konusunda oldukça zengin bir miras bırakmışlardır.¹²²

Hz. Muhammed, yaşadığı toplumun kültürünü bilen ve onunla yaşayan aynı zamanda vahiy alan bir insandır. İçinde yaşadığı toplumsal şartları en iyi şekilde değerlendiren ve aldığı vahiy neticesinde de hem kendi dönemindeki hem de gelecekte yaşayan insanlara evrensel bakış açısı kazandırmış birisidir.¹²³ O'nun yaşam şeklinin tamamı bu yönde olmuştur.¹²⁴ Dolayısıyla tıp ve sağlık konusundaki tavsiyeleri de aynı gidişatta kendisini göstermiştir. O'nun, sağlıkla ilgili uygulamalarına bakıldığı zaman ilk olarak mevcut hastalık için ne gibi bir tedavi yapılması gerektiği tespit edilip uygulandığı ikinci olarak da tedaviden sonra Allah'tan yardım istediği ve haram olan maddelerle tedaviyi yasakladığı¹²⁵ anlaşılmaktadır. Uğursuzluk gibi bir şeye inanmadığı ve bu inancı reddettiği de anlaşılmaktadır.¹²⁶ *“Uğursuzluk (telakkisi âdet olarak), evde, kadında ve at da hâsıl olur.”¹²⁷* Hz. Muhammed, en başta sağlığın temeli olduğu için insanların temizliğine dikkat etmelerini istemiş olup sahabeyi de en ufak bir ihmalde bile uyarmıştır. Saçlarında bit olan Kab b. Ucre'yi temizlenmesi için tembih etmiştir.¹²⁸

Hz. Muhammed, hastaya iyi gelmeyecek ilacın kullanımında ısrarcı olunmaması gerektiğini de belirtmiştir. O, ölümünden önce geçirdiği ağır rahatsızlık nedeniyle ilaç kullanmaktaydı. İlacı içmek istemeyince Hz. Aişe hastalığından ötürü istemediğini

¹²¹ Mace, Tıp, 16.

¹²² Fazlurrahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Çev: Adnan Bülent Baloğlu, Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997, 76.

¹²³ Orhan Yılmaz, “Tıbbı Nebevi Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Bozok University Journal of Faculty of Theology*, 6 (2), 2017,108.

¹²⁴ H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, 19-20.

¹²⁵ Mace, Tıp, 27; Tirmizi, Tıp, 8.

¹²⁶ Müslim, Selam, 34.

¹²⁷ Müslim, Selam, 34; Uğursuzlukla ilgili hadisi Ebu Hureyre nakletmiştir. Bu nakle Hz. Aişe, itiraz etmiştir. Hadisin aslında başının o şekilde olmadığını belirtmiştir. *“Ebu Hureyre iyi ezberlememiş, o girdiğinde Rasulullah (s) ‘Allah, Yahudileri kahretsin, şöyle derler: Uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve atta’ buyurmuştu; ama o hadisin başını işitememiş, sadece sonunu duymuştur.”* Geniş bilgi için bkz. Bedruddin ez-Zerkeşi, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, Yayına Hazırlayan: Bünyamin Erul, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2000, 75; Mace, Tıp, 43.

¹²⁸ Buhari, Tıp, 16.

düşünerek bu konuda ısrarcı olmuştur. Hz. Muhammed’de kendisine gelince yapılanın yanlış olduğunu söylemiştir.¹²⁹

Hz. Muhammed, insanlara her zaman sağlıklı olmayı ve hastalık durumunda rahatsızlığın çözümüne bakmalarını istemiştir. *“Allah, indirdiği derde muhakkak şifasını da indirmiştir.”*¹³⁰ Bu hadise göre Müslüman bir kimse hastalandığı zaman onun tedavisini aramakla yükümlüdür. Sahabenin tedavi olmanın cevazı hakkındaki soruya, *“Bunlar (da) Allah’ın kaderindedir”*¹³¹ diye cevap vermiştir. Hadisten de anlaşılabilceği gibi İslam’ın kader anlayışı her şeyi körü körüne değil, gerekli tedbirleri alarak beklemektir.¹³²

Hz. Muhammed, hastanın yemesi ve içmesi konusunda oldukça hassas davranmıştır. Hastanın yemesi ve içmesi durumunda zarar göreceğini düşündüğünde onun beslenmesini düzenlemiştir. Hz. Ali, yaralı iken iyileşme döneminde ona bazı yiyecekleri yasaklamış bazılarını yemesine ise izin vermiştir.¹³³ Eğer hastanın beslemesinde herhangi bir zarar olmayacaksa onu da yedirilip içirilmesine izin vermiştir. *“Birinizin hastası bir şey yemeyi çok arzuladığı zaman hastasına (ondan) yedirsın”*.¹³⁴

Hz. Muhammed döneminde sağlık hizmetleri konusunda kadın erkek ayrımı yapılmamıştır.¹³⁵ Bayan sahabelerden biri şöyle demiştir; *“Biz Rasullullah (s)’ın beraberinde gazveye giderdik. Gazilere su taşıyıp sularlık ve onların hizmetlerini görürdük. Bir de harp sahasındaki şehitleri ve yaralıları toplayıp Medine’ye naklederdik.”*¹³⁶ Anlatılan bu olaya göre Asr-ı Saâdet’teki toplum içerisinde kadınların da sağlık hizmeti içerisinde oldukları ve bunun yanı sıra kadınların, erkekleri tedavi etmesinde bir mahsur görülmediği de anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed döneminde kadınların sağlık hizmeti verdiği alanlar daha çok ebelik, doğum yardımı, hamilelik ve doğum sonrası bakım, günlük yaralanmaların ve bazı hastalıkların

¹²⁹ Müslim, Selam, 27.

¹³⁰ Buhari, Tıp, 1; Mace, Tıp, 1.

¹³¹ Tirmizi, Tıp, 20.

¹³² Mace, Tıp, 1; Mace, Tıp, 4; Tirmizi, Tıp, 2.

¹³³ Tirmizi, Tıp, 1; Mace, Tıp, 3.

¹³⁴ Mace, Tıp, 1; Tirmizi, Tıp, 4.

¹³⁵ Hamidullah, s. 668.

¹³⁶ Buhari, Tıp, 2.

tedavisi, diyet uygulamaları, günlük bakım, bademcik rahatsızlıklarının çeşitli tedavi yöntemleri, cinsel terbiye şeklinde olmuştur.¹³⁷

Hz. Muhammed, maddi şifa için balı manevi şifa için ise Kur'ân okumalarını ve namaz kılmayı söylemiştir.¹³⁸ Ayrıca insanlara üç şeyde şifa olduğunu da vurgulamıştır. Bunlar bal şerbeti, hacamat ve o dönemin şartlarında bütün dünyada uygulanan cerrahi yöntemlerin en eskisi olarak tanımlayabileceğimiz dağlama yapmak. *“Şifa üç şeydedir: Bal şerbeti içmekte, kan alma aleti vurmakta ve ateşle dağlamakta. Fakat ben ümmetimi ateşle dağlamaktan nehyederim.”*¹³⁹

Hacamat, kelimenin kökeni emmek anlamındadır. Vücudun kan almak istenilen yerine çeşitli yöntemlerle müdahaleler yapılır ve birikmiş olan pis kanın insan bedeninden atılması sağlanır. Ancak hacamat tedavisi her hastalık durumunda yapılabilecek bir tedavi yöntemi değildir. Bütün tedaviler nasıl ki hastalığın gerektirdiği şekilde uygulanıyorsa hacamat için aynı şey geçerlidir.¹⁴⁰ Eski çağdan itibaren uygulanan ve günümüzde de halen uygulanmaya devam eden bir tedavi yöntemidir.¹⁴¹

Mezopotamya bölgesindeki medeniyetlerde olduğu gibi Arap yarımadasında da bu yöntem yaygındı. Bu yüzden Hz. Muhammed'in kendi toplumunda yaygın olan hacamatla tedavi olmayı benimsemesi doğaldır.¹⁴² Hadis kitaplarında konu ile ilgili bölümlere bakıldığında Hz. Muhammed'in hacamatı özellikle tavsiye ettiği¹⁴³ seferde¹⁴⁴ ve ihramlı iken baş ağrısı dolayısıyla başına¹⁴⁵ ayrıca ahdayn ve iki omuz arası ile ayağına yaptırdığı,¹⁴⁶

¹³⁷ Levent Öztürk, *İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, 122; Hz. Muhammed'in savaflara katılan hanım sahabelere ganimetten pay verdiği rivayetlere yansımıştır. Örneğin Hz. Muhammed'in, Hayber savaşına katılan hanım sahabelere hediyeler verdiği kadın sahabeler şunlardır: Salt el Giffariyye, Ümmü Sinan el-Eslemiyye, ÜmmüUmâre, Ümmü'l-Alâ. Geniş bilgi için bkz. Levent Öztürk, *İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, 113

¹³⁸ Mace, Tıp, 7-10.

¹³⁹ Buhari, Tıp, 3; Mace, Tıp, 9; Tirmizi, Tıp, 11.

¹⁴⁰ Abdullah Köşe, "Hacamat", *DİA*, 1996, c. VI, 422.

¹⁴¹ Erdoğan Köycü, "Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) İnsan Sağlığının Korunmasında Tavsiye Ettiği Modern Tıpta da Uygulanabilecek Bazı Tedavi Yöntemleri", *Adana 2015 Uluslararası İslam ve Tıp Kongresi*, Adana 2015, 116.

¹⁴² Elnura Azizova, "İlk Dönem İslam Toplumu Sağlık Sektöründe Hacamatçılık", *Bakü İlahiyat Fakültesi Elmi Mecmuası*, 15, Nisan 2011, 151.

¹⁴³ Buhari, Tıp, 13; Mace, Tıp, 20.

¹⁴⁴ Buhari, Tıp, 11.

¹⁴⁵ Buhari, Tıp, 15; Mace, Tıp, 21; Tirmizi, Tıp, 12.

¹⁴⁶ Mace, Tıp, 21.

hacamat işlemini gerçekleştirene ücretini ödediği,¹⁴⁷ vücudun nerelerine uygulanacağına dair pek çok bilgi bulunmaktadır.¹⁴⁸

Hacamat tedavisi olanın başka bir tedaviye olmasının mahsuru olmadığı da hadislerde belirtilmiştir.¹⁴⁹ Hz. Muhammed'in sünnetinde hacamatın kanın fazlaşmasının önüne geçilmesi için her ayın on yedi veya on dokuz veya yirmi birinci günlerinde yapılması özellikle istenilmektedir.¹⁵⁰ İslam dünyasında doktorlarda hem Hz. Muhammed'den hem de dünyanın gelişmiş uygarlıklarından gördükleri bu tedavi yöntemini hastalığa yakalanmadan önce önlem alma çalışması diyebileceğimiz koruyucu hekimlik geleneği çerçevesinde de geliştirmişlerdir.¹⁵¹

Dağlama ise bu dönemde en sık kullanılan tedavi yöntemlerindedir. Arapça karşılığı "keyy" dir. Genel olarak ateşle, külle ve çürümüş kemikle yapılır.¹⁵² Hz. Muhammed'in dağlama tedavisi ile ilgili üç ayrı tedavi tavsiyesi vardır. Birincisi kendisinin dağlamayı sahabeye yasaklamasıdır. Konu ile ilgili diğer rivayette ise hadisin son kısmında "Ama ben dağlamak tedavisini sevmiyorum"¹⁵³ ifadesi yer almaktadır. Bu hadisten de anlaşılması gerekenin kendisinin dağlama tedavisini tercih etmemesidir. Çünkü dağlama yasaklayıcı herhangi bir tavır ya da ifade söz konusu değildir. Diğer bir rivayette Hz. Muhammed'in bizzat kendisinin Sad b. Muaz'ı dağlama yaptığı hatta ilk dağlamadan sonuç alamayınca ikinci kez aynı işlemi tekrarladığı anlatılmaktadır.¹⁵⁴ Bu iki hadis göz önünde bulundurulunca Hz. Muhammed'in gerekmediği müddetçe dağlama tedavisini tavsiye etmediği ancak zorunlu durumlarda yapılmasına izin verdiği hatta bizzat kendisinin bu tedaviyi başkalarına uyguladığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁵

Hz. Muhammed, döneminde yapılan bir tedavi yöntemi de kanamalı yaralanmalar için uygulanan hasır ya da bir kumaş parçası ile kanayan yere baskı yaparak kanı durdurmaktadır.

¹⁴⁷ Müslim, Selam, 26.

¹⁴⁸ Mahmud Rıdvanoğlu, "Hacamat", *DİA*, 1996, c. XIV, 423; Buhari, Tıp, 14.

¹⁴⁹ Mace, Tıp, 20.

¹⁵⁰ Mace, Tıp, 22.

¹⁵¹ Necmettin Şeker, "Hz. Muhammed'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği", *Kahraman Maraş Sütçü İmam İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 2013, 158.

¹⁵² İlyas Uçar, "Hz. Muhammed zamanında Medine'de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Eylül/2017, 4(8), 204.

¹⁵³ Buhari, Tıp, 4; Müslim, Selam, 26; Mace, Tıp, 23.

¹⁵⁴ Müslim, Selam, 26; Mace, Tıp, 24.

¹⁵⁵ Mustafa Çetin, "Kuran'da Şifa Kavramı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1992, c.VII, 78; Tirmizi, Tıp, 11.

Yarayı dezenfekte etmek için ise su kullanılmıştır. Yaraya basılarak tampon görevi yapacak olan kül, kumaş ya da hasır parçası yakılarak elde edilmektedir. Hz. Muhammed'in bizzat kendisine yaralarını temizlemek için Uhud savaşından sonra Hz. Ali tarafından kalkanla su taşınmıştır. Hz. Fatma'da yaralarına tampon tedavisi yapmak için hasır yakarak kül elde etmiş ve bunu O'nun yaralarının üzerine koyarak kanamayı durdurmuştur.¹⁵⁶

Hz. Muhammed, bazen bir tedavi yöntemi tavsiye etmiş ve onun uygulamasını istemiştir. Sahabeden birisinin karnı ağrıyaya başlayınca ona bal içmesini söylemiştir. Sahabe, O'nun yanına gelip tedavinin işe yaradığını söyleyince hastalığın ve kullanılan yöntemin etkisini bildiğinden dolayı aynı tedaviye devam etmesini söylemiş ve olumlu sonuç almıştır. *"Allah doğru söyledi, fakat kardeşinin karnı yalan söylemiştir. Haydi, ona yine bal şerbeti içir."*¹⁵⁷ Bu hadiste hastanın tedaviyi tam olarak uygulamadığı için veya hastanın vücudunun tedaviyi tam olarak kabul etmemesinden ötürü tedavide aksama olduğu ve bu durumun da Hz. Muhammed tarafından bizzat düzeltildiği anlaşılmaktadır.

Tıbb-ı Nebevi ile ilgili son zamanlardaki en popüler tartışma konularından birisi de deve idrarı içmekle ilgili olanıdır. Bu hadisteki temel tartışma noktası idrarla tedavi olup olmayacağı konusudur. Medine'ye bir gurup gelir ve sıcaktan aşırı derecede rahatsızlanırlar. Bunun üzerine Hz. Muhammed de onlara zekâtlık develerin sütlerini ve sidiklerini içmelerini söyler. Onlarda bunu uygularlar ve sağlıklarına kavuşurlar.¹⁵⁸ Aynı hadisin başka bir rivayetinde ise sadece *"Develerin sütlerini içiniz"*¹⁵⁹ şeklindedir. Yani hadiste develerin idrarının içilmesi kısmı bulunmamaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed'in deve idrarının içirilmesi hakkında tavsiyede bulunduğu hadis ilmi açısından da şüphelidir.¹⁶⁰ Ancak bu hadiste hem deve sütü hem de idrarının tedavi amaçlı olarak birlikte zikredildiği doğru kabul edilse bile bu durumun ancak dönemin şartları içerisinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.

¹⁵⁶ Buhari, Tıp, 27; Mace, Tıp, 15; Tirmizi, Tıp, 32.

¹⁵⁷ Buhari, Tıp, 4; Müslim, Selam, 31; Tirmizi, Tıp, 29.

¹⁵⁸ Buhari, Tıp, 6.

¹⁵⁹ Buhari, Tıp, 5; Mace, Tıp, 30; Tirmizi, Tıp, 6.

¹⁶⁰ Veli Atmaca, "Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, IX(1), 2011, 73-74.

Hz. Muhammed, şifalı bitkilerden çörek otunu da tavsiye etmiştir. Hatta bu bitkinin nasıl kullanılacağına dair karışım tavsiyesi vermiştir.¹⁶¹ “Şüphesiz şu kara tane, samdan başka her hastalığa şifadır. Sahabe sam nedir? Dedim. O: Ölümdür, dedi”.¹⁶² Dönemi itibariyle Hz. Muhammed’in tavsiye ettiği diğer bir şifalı yiyecek ise telbine bulamacıdır. Telbine bulamacı içerisine un veya kepekten yapılan bazen de içerisine bal ilave edilen bir yiyecektir.¹⁶³ “Şüphesiz telbine bulamacı hastanın gönlüne rahat verir, bir kısmı hüznün ve kederi de iyileştirir.”¹⁶⁴ Ayrıca bu yiyecek hakkında insanlar uyarılmış ve kullanılması ısrarla tavsiye edilmiştir. “O, hasta tarafından sevilmez, (fakat hastalığı için) faydalıdır.”¹⁶⁵ Hz. Muhammed, saût denilen bir burun ilacı kullanmıştır.¹⁶⁶

Hz. Muhammed, bir tür boğaz iltihabı diyebileceğimiz hastalık için udi hindi bitkisinin nasıl kullanılması gerektiğini söyleyerek toplum içerisinde yanlış bilinen bir tedavi yöntemine alternatif geliştirmiştir. “Niçin boğaz hastalığına böyle bir tedavi uygulamak suretiyle çocuklarımızın boğazını elle sıkıştırıp acıtıyorsunuz? Şu el-Ûdu'l-Hindî'yi kullanmaya devam ediniz. Çünkü bu hind çubuğunda yedi türlü şifa vardır. Zâtu'l'cenb hastalığının şifası da ondadır. O (uzre denilen boğaz)hastalığı için buruna çekilir. Zâtu'l'cenb hastalığı için (su ile) hastaya ağızdan verilip içirilir.”¹⁶⁷

O dönemde kullanılan ve Hz. Muhammed’in tedavi amaçlı tavsiye ettiği bir şifalı bitki de yer mantarıdır. Yer mantarı suyunun göz hastalıklarına iyi geldiği belirtilmektedir. “Yer mantarı, kudret helvası (gibi Allah’ın külfetsiz nimetleri) nevinden bir rızıktır. Suyu da göz ağrısına şifadır.”¹⁶⁸ Hadislerde geçen ve karın ağrısı için kullanılan bitki ise sena otudur.¹⁶⁹

Hz. Muhammed, humma hastalığının ateşten dolayı verdiği eziyeti cehennem ateşine benzetmiş ve onun su ile serinletilmesini söylemiştir ve bu hastalığa karşı dua öğretmiştir.¹⁷⁰ Günümüzde de bir kişinin ateşi normalin üzerine çıktığı zaman yapılan ilk uygulamalardan

¹⁶¹Mace, Tıp, 6.

¹⁶² Buhari, Tıp, 7; Müslim, Selam, 29; Tirmizi, Tıp, 5.

¹⁶³ Atmaca, “Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları”, 88.

¹⁶⁴ Buhari, Tıp, 8; Müslim, Selam, 30; Mace, Tıp, 5; Tirmizi, Tıp, 3.

¹⁶⁵ Buhari, Tıp, 8.

¹⁶⁶ Buhari, Tıp, 9.

¹⁶⁷ Buhari, Tıp, 21; Mace, Tıp, 17; Tirmizi, Tıp, 26.

¹⁶⁸ Buhari, Tıp, 20; Tirmizi, Tıp, 21.

¹⁶⁹ Tirmizi, Tıp, 29

¹⁷⁰ Mace, Tıp, 37

birisi vücudu su ile serinleterek ateşin düşmesini sağlamaktır. Bu işlemin kaç gün boyunca günde kaç defa yapılacağını da tarif etmiştir.¹⁷¹ *“Humma cehennemın kaynamasındandır (yani o nev’inden bir hararettir). Sizler o harareti su ile söndürünüz.”*¹⁷²

Hız. Muhammed, bulaşıcı hastalıklara karşı önlem alınmasını istemiştir. Ayrıca İslam’ın batıl kabul ettiği şeylerin benimsenmemesi gerektiğini de belirtmiştir. Hadislerde geçen bulaşıcı hastalıkların ilki Kitab-ı Mukaddes’te de sıkça vurgulanan bulaşıcı bir cilt hastalığı olan cüzzamdır. Bu konuda titiz olan Hız. Muhammed, cüzzamlı olan birisi Müslüman olmak isteyince onun beyanını kabul etmiş ve halkın içerisine sokmamıştır.¹⁷³ *“Hastalığın (sahibinden başkasına) sirayeti yoktur, eşyada uğursuzluk yoktur. Ükey ve baykuş (tesiri ve kötülüğü) da yoktur. Safer ayında uğursuzluk yoktur. (Bunlar cahiliye hurafeleridir.) Fakat (ey mümin) sen cüzzamlıdan, aslandan kaçır gibi kaç.”*¹⁷⁴ Bu hadiste Hız. Muhammed’in hastalıkların kaynağının ne olduğuna dair akılcı yaklaşımı göz önüne serilmektedir. Hız. Muhammed tarafından bizzat hastalığın sebebinin ya da iyi şeylerin uğur ya da uğursuzlukla alakalı olarak değil mantıklı bir yorumunun geliştirilmesi istenilmektedir. Bu hastalıkla ilgili olarak hadislerde Hız. Muhammed’in cüzzam hastalığına yakalanan bir kişi ile fiziksel temas kurduğu rivayet edilmektedir.¹⁷⁵ Ancak burada büyük olasılıkla kişide hastalığın bulaşıcı olma özelliğini kaybetmesinden dolayı Rasulullah’ın bu eylemi gerçekleştirmiş olduğunu düşünmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Hadislerde zikredilen ikinci bulaşıcı hastalık ise vebadır. Taun kelimesi sözlükte yaralamak, ayıpları kusurları görmek anlamındadır. Taun kelimesinin diğer bir karşılığı da bulaşır yayılan bütün hastalıklardır. Ancak bazı İslam âlimlerine göre taun, vebanın bir türüdür. İlkçağdan günümüze kadar veba salgınları olmuştur. Bunlardan en önemlilerinden birisi de milâdî 541 yılında başlayan ve Jüstinyen vebasıdır. VIII. yüzyılın ortalarına kadar

¹⁷¹Tirmizi, Tıp, 31

¹⁷²Buhari, Tıp, 28; Müslim, Selam, 26; Mace, Tıp, 17; Tirmizi, Tıp, 24.

¹⁷³Müslim, Selam, 36.

¹⁷⁴Buhari, Tıp, 19; Müslim, Selam, 33; Aynı hadisin diğer rivayeti Bedevi bir Arap Hız. Muhammed; *“Benim develerime ne oluyor ki, onlar kumda ceylanlar sağlıklı oluyorlar. Derken uyuz deve gelip aralarına girer de onları uyuz ediyor”* diye itiraz eder. Hız. Muhammed’de aynı kişiye; *“Öyle ise ilk uyuz deveye bu hastalığı kim sirayet ettirdi?”* diye cevap verir. Burada da anlaşılacağı üzere Hız. Muhammed, hastalığı bulaştıran devenin de hastalanmasının temel sebebinin de insanların ihmalden kaynaklandığını vurgulamıştır. Bkz. Buhari, Tıp, 25; Aynı konu ile ilgili hadislerle ilgili senet tenkidi de yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Salih Kesgin, *“(Hastalıkta) Bulaşık Yoktur”* Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlihi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014/2, XIII (26), 83-120; Mace, Tıp, 43.

¹⁷⁵Mace, Tıp, 44

aralıklarla süren veba İslâm'ın doğduğu ve yayıldığı toprakları da etkilemiştir.¹⁷⁶ Kendi topraklarında da görülen bu hastalık için Hz. Muhammed, günümüzdeki karantina uygulamasının gerçekleştirilmesini istemiştir. *“Sizler bir yerde taun hastalığının çıktığını işittiğiniz zaman, o taunlu yere girmeyiniz. Taun sizin bulunduğunuz yerde meydana gelirse, sakın sizler oradan çıkmayınız buyurdu.”*¹⁷⁷ Ayrıca konu ile ilgili belirtilmesi gereken diğer bir husus da taun olan kimsenin bulunduğu yerden çıkmaması durumunda kendisinin şehit sayılacağıdır.

Hz. Muhammed, veba hastası olanın yerinde kalarak dolaşmamasının insanlara bu hastalığı bulaştırmama gayesine yönelik olacaktır. Günümüzde son dönemde ortaya çıkan Corona Virüs salgınında da aynı önlemler uygulanmaktadır. Karantina uygulaması salgın özelliği olan her hastalık için modern dünyada tavizsiz bir şekilde hayata geçirilmiştir. Bazı doğu bloku ülkelerinde corona hastalığı tespit edilen evlerin kapılarına kaynak yapıldığı da haberlere yansımıştır.

Karantina uygulaması konusunda Hz. Muhammed'in bu kadar hassas olma nedeni İslam'a göre insanların hayatını korumanın kutsal olmasıdır. Bu yüzden hasta olan kişi de yerini terk etmeyerek bu amacını belli etmektedir. Yani veba hastası olan kişi ya tedavi olup topluma karışacak ya da tedavi sürecini bekleyecektir. Hz. Muhammed, veba hastası olan birisinin karantina uygulaması esnasında sabır göstermesi durumunda İslam'ın en büyük makamlarından birisi olan şehitlik ecri ile ödüllendirileceğini belirtmiştir. *“Şüphesiz taun öyle bir azaptır ki, Allah onu dileyeceği kimseler üzerine gönderir. Neticede Allah taunu müminler için bir rahmet kılmıştır. Bir yerde taun meydana çıkar da orada bulunan her hangi bir kul sabrederek, sevap umarak ve bu taun yalnız Allah'ın takdir edip yazdığı kimselere isabet eder olduğunu bilir ve bu kanaati besleyerek bulunduğu beldede eğlenirse, muhakkak Allah ona şehit ecrine benzer sevap takdir buyurur.”*¹⁷⁸ Tıbb-ı Nebevide sebebini açıkladığımız nedenden ötürü veba hastalığından ölen kişi de şehit sayılmıştır. *“Taun, (kendisi yüzünden ölen) her Müslüman için şehitlik (sebebi)dir.”*¹⁷⁹

¹⁷⁶ Nükhet Varlık, “Tâun”, *DİA*, 2011, c. XL, 175.

¹⁷⁷ Buhari, Tıp, 30; Müslim, Selam, 32.

¹⁷⁸ Buhari, Tıp, 31.

¹⁷⁹ Buhari, Tıp, 30.

Hz. Ömer döneminde de karantina uygulaması yapılmıştır. Şam'a fetih girişimi yapıldığı zaman Hz. Ömer orada salgın hastalığın baş gösterdiğini öğrendiği zaman hem ensarla hem de muhacirle şehre girip girmeme konusunda ayrı ayrı istişare etmiştir. Sahabe bu konuda ihtilafa düşmüştür. Hz.Ömer'e, Hz. Muhammed'in bu konuda uygulaması hatırlatılınca Şam'ı almaktan geçici olarak vazgeçmiştir.¹⁸⁰ Orada bulunan insanlardan kendisini Allah'ın kaderinden kaçmakla suçlayanlara da güzel bir benzetme ile cevap vermiştir. *"Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz."*¹⁸¹ Hz. Ömer burada kader anlayışına temas etmiş ve tedbirli olmanın gerekliliğinden bahsederek tedbirli davranmanın Allah'ın kaderine uygun bir davranış olduğunu belirtmiştir. Zaten tedaviye teşvik konusunda Hz. Muhammed'in tavrı da aynıdır. Kendisine, hastalarına rukye, perhiz ve ilaçla tedavi yapılmasını doğru olup olmadığı sorulduğu zaman *"onlar da Allah'ın kaderindedir"* demiştir.¹⁸²

İnsan hangi dine ya da inanç sistemine mensup olursa olsun zor durumda kaldığı zaman kendi inancına uygun olarak sığınma ihtiyacı hisseder. Bunun sonucu dua ederek ilahi güç olarak kabul ettiği varlıktan yardım ister.¹⁸³ Hz. Muhammed döneminden günümüze değin gelen ve günümüzde ise zaman zaman yanlış anlaşılmış bir tedavi pratiği de dua eylemi olan rukyedir.

Rukye, kelime anlamı olarak "yukarı çıkmak, okuyup üfleyerek tedavi etme" manalarına gelir. Terim olarak ise şifa veya korunma amacıyla Kur'ân'dan bir bölümü, ilahi isim ve sıfatları yahut bir duayı okuyup üflemek anlamındadır.¹⁸⁴ Rukye cahiliye döneminde de uygulanan bir tedavi yöntemi idi. Hastalıklara karşı tedbir almak isteyen müşrikler hastalıktan kurtulmak için onlara rukye yapanlara müracaat ederlerdi. ¹⁸⁵ Bu yüzden Hz. Muhammed toplum hayatında önemli bir yeri olan¹⁸⁶ kâhinlerle ilgili iş ve eylemleri yasaklamıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012 141.

¹⁸¹ Buhari, Tıp, 30; Müslim, Selam, 32.

¹⁸² Tirmizi, 20.

¹⁸³ Ahmet Albayrak, "Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları", Marife, 7(2), Güz 2007, 90.

¹⁸⁴ İlyas Çelebi, "Rukye", *DİA*, 2008, c. XXXV, 2019.

¹⁸⁵ Veli Atmaca, *Hadislerde Rukye Hz. Muhammed ve Sahabenin Uygulamaları Işığında Şifa Hadisleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010, 42.

¹⁸⁶ İlyas Çelebi, "Kâhin", *DİA*, 2001, c. XXIV, 171.

¹⁸⁷ Ömer Faruk Harman, "Kahin", 2001, c. XXIV, 170; Buhari, Tıp, 46; Müslim, Selam, 35; Tirmizi, Tıp, 22.

Cahiliye dönemindeki insanlar hastalıklardan korunma yollarının sihir, büyü ve uğursuzluk olduğu inancına sahiptiler. Buna göre İslam öncesinde Araplar başlarına gelmesinden korktukları muhtelif hastalıklar, cin ve şeytan bulaşması ile yaşamlarına dair sayabileceğimiz pek çok olumsuzluk için kendilerini korumaya almak üzere sözlü okumalara ve yazılı ibarelere büyük önem vermişlerdir. Hz. Muhammed, bu yüzden uğursuzluk diye bir şeyin olmadığını bildirmiş olup insanlara güzel söz söyleminin daha güzel olduğunu söylemiştir.¹⁸⁸

Hz. Muhammed dönemi öncesinden itibaren insanlara Allah'tan şifa isteme anlamına gelen rukye, İslamiyet'ten önce insanların putlara şifa isteme amacıyla yaptığı dua olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Muhammed'in geldiği ortamda bir tedavi yöntemi olarak yaygın olan rukye, insanların putlardan şifa istemek için yaptıkları bir eylemdi. O'da, toplum içerisinde mevcut olan bu yapıyı komple silip atmaya yerine onu ıslah etmeyi seçmiştir. Hz. Muhammed, bu yüzden rukye yapmayı ilk önce yasaklamış daha sonra kurallarına uygun olması şartıyla ve rukye yapanın kadın ya da erkek olmasına bakmaksızın izin vermiştir.¹⁸⁹ *"Rukyelerinizi bana arz ediniz, rukye yapmada şirk olmadığı müddetçe rukyelerde be's yoktur."*¹⁹⁰ Rukyeleri putlara ve şirk unsuru olan başka şeylere yapmak yerine şifanın kaynağı olan Allah'a yapılmasını istemiştir.¹⁹¹ Bu sayede hem toplumu şirke ait olan bir uygulamadan uzaklaştırmış hem de İslam'ın tevhit inancı anlayışına ters düşmemiştir.¹⁹² Hz. Muhammed'in bizzat kendisi de rukyeyi bu şekilde uygulamıştır. *"Peygamber ailesinden birini Allah'a duası yapardı, sağ eliyle ona mesh eder şu duayı okurdu: "Ya Allah, ey insanların Rabbi! Şu hastalığı gider, ona şifa ihsan eyle. Çünkü şifa verici ancak Sensin! Sen'in şifandan başka hiçbir şifa yoktur. (Ya Rabb, bu hastaya) öyle şifa ver ki, hasta üzerinde hiçbir hastalık izi bırakmasın."*¹⁹³ Bu hadiste dikkat edilecek ilk şey O'nun hastaya dokunarak şifa istemesi, ikinci şey şifayı sadece Allah'tan dilemesidir. Hz. Muhammed'in tükürüğü ve toprak ile rukye yapıp şifa

¹⁸⁸ Veli Atmaca, "Hadisler Çerçevesinde Cahiliyyede Majik Tedavi Geleneğinin Kavramsal Boyutu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X (1), Ocak-Haziran 2010, 10; Buhari, Tıp, 43.

¹⁸⁹ Müslim, Selam, 21.

¹⁹⁰ Müslim, Selam, 22.

¹⁹¹ Müslim, Selam, 19.

¹⁹² Veli Atmaca, "Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî'nin İnanç Boyutu Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, X (2), 2011, 37.

¹⁹³ Buhari, Tıp, 38; Müslim, Selam, 19.

istediği hadis kitaplarında vardır. *“Allah’ın ismiyle (şifa dilerim). Şu bizim yurdumuzun toprağı ve bazımızın tükürüğüdür. Bunlardan Rabbimizin izniyle hastamıza şifadır.”*¹⁹⁴

Hz. Muhammed, hadislere göre kendi ellerine okuyup sonra onu yüzüne sürerek mesh etmiştir.¹⁹⁵ Hz. Aişe’den aktarılan bir hadise göre Hz. Muhammed zehirli hayvan sokması vakalarına, sivilceye karşı ve sarılık hastalığına karşı rukye ile tedaviye ruhsat vermiştir.¹⁹⁶ Hz. Muhammed, kişinin kendi kendisine okuyup ellerine üfleyerek rukye yapmasını da söylemiştir.¹⁹⁷

Sahabeden bir kısmı oba olarak nitelenen yere varmışlar ve ilgi görememişlerdir. Daha sonra kabile reisini zehirli bir hayvan sokması sonucu müşkil bir duruma düşmesiyle tedaviye ihtiyacı olmuştur. Kabile üyelerinden birkaç kişi sahabenin yanına gelerek rukye yapabilen bir kişinin olup olmadığını sormuşlardır. Bu istek karşısında kabilenin sahabeye olan önceki tavrı nedeniyle reddedilmiştir. Ancak kabilenin koyun sürüsü vermesi karşılığında onlarda Fatıha suresi ile rukye yapmışlardır. Konu Hz. Muhammed’e aktarıldığı zaman bu işleme onay vermiştir.¹⁹⁸ Hz. Muhammed, rukye yapılmasına karşılık ücret alınmasına izin vermiştir. *“Karşılığında ücret aldığınız vazifelerin en haklı olanı, Allah’ın Kitabı mukabilindeki ücrettir.”*¹⁹⁹ Hz. Muhammed, kadının erkeğe rukye yapmasına cevaz vermiştir. Çünkü kendisine hasta olduğu dönemde Hz. Aişe tarafından muavizeteyn sureleri okunarak rukye yapılmıştır.²⁰⁰

Rukye yapılması konusunda rahatsızlıklara sebep olan bir nevi hastalığın kaynağı olarak ortaya çıkan sebeplerden birisi de nazardır. Kelime anlamı bakmak, görmek; düşünmek anlamında olan nazar kelimesi Türkçe’de beğenilen bir şeye kıskançlıkla bakmak ve zarar verecek şekilde onu etkilemek anlamına gelmektedir. Eski Mezopotamya medeniyetlerinde olduğu gibi Araplarda da yaygın olan bir inanış idi. Nazar inancının köklerinin tarihsel olarak ne zaman dayandığı bilinmemektedir.²⁰¹ Cahiliye Araplarının da

¹⁹⁴ Buhari, Tıp, 38; Müslim, Selam, 21; Mace, Tıp, 36.

¹⁹⁵ Buhari, Tıp, 32.

¹⁹⁶ Buhari, Tıp, 37; Müslim, Selam, 21; Mace, Tıp, 35.

¹⁹⁷ Mace, Tıp, 36

¹⁹⁸ Buhari, Tıp, 33.

¹⁹⁹ Buhari, Tıp, 34; Müslim, Selam, 24; Tirmizi, Tıp, 19.

²⁰⁰ Buhari, Tıp, 41; Müslim, Selam, 20; Mace, Tıp, 38; Tirmizi, Tıp, 16

²⁰¹ Salime Leyla Gürkan, “Nazar”, *DİA*, 2006, c. XXXII, 444.

hayatında diğer medeniyetlerde olduğu gibi önemli bir yeri vardır. Onların inancına göre bakışlar insanda kötü etkiler doğurmaktadır. Ayrıca Arap kültüründe bazı hayvanların nazar değmesi konusunda etkili oldukları düşünülüyordu.²⁰²

Hz. Muhammed göz değmesi için okunmasına cevaz vermiştir.²⁰³ Nazarlık takılmasını yasaklamıştır.²⁰⁴ Ayrıca kendisi kaderin değişmeyeceğini ancak değiştirecek bir şey olursa onunda nazar olduğunu ifade etmiştir. *“Göz değmesi sabit bir hakikattir. Eğer kaderin önüne geçen bir şey mevcut olsaydı, onun önüne göz değmesi geçerdi. Sizden yıkanılması istendiği zaman yıkanınız.”*²⁰⁵ Hz. Muhammed, nazarı önlemek için insanların başkasında iyi bir şey gördüklerinde onu kıskanmak yerine iyi niyetli şekilde dua etmelerini söylemiştir.²⁰⁶ Hadislerde göre kaderi hiçbir şeyin geçemeyeceği ancak geçecek bir şey olsaydı onun da nazar olacağı belirtilmiştir.²⁰⁷

Hadislerde şifalı olduğu bildirilen en önemli meyve ise hurmadır. Özellikle Medine’de yetişen hurmanın bir türü olan acve hurmasıdır.²⁰⁸ Sihre ve zehirlenmeye karşı iyi geldiği hadislerde belirtilmiştir. *“Her gün sabahları birkaç acve hurması yiyen kimseye, o gün geceye kadar zehir de, sihir de zarar veremez.”*²⁰⁹

Hz. Muhammed, zehirden örnek vererek intihar eden kişinin ebedi olarak cehennemde kalacağını söylemiştir. İslam düşüncesine göre insan hayatı kutsaldır ve savaş ya da idam cezası haricinde kişi kendisinin bile olsa hiç kimsenin canını alma hakkına sahip değildir. Bu yüzden hadislerde intihar kesin bir şekilde yasaklanmıştır. *“Her kim kendini bir dağdan atıp da kendi kendisini öldürürse, bu intihar eden kimse cehennem ateşi içinde ebedi ve daimi olarak kendisini yüksekten aşağıya bırakır olacaktır. Her kim zehir yudumlarda kendisini öldürürse, o kimse zehiri elinde, cehennem ateşi içinde ebedi ve daimi olarak zehiri içer olacaktır. Her kim kendisini bir demir*

²⁰² İlyas Çelebi, “Nazar”, *DİA*, 2006, c. XXXII, 444.

²⁰³ Buhari, Tıp, 35; Mace, Tıp, 34.

²⁰⁴ Mace, Tıp, 39; Tirmizi, Tıp, 14.

²⁰⁵ Müslim, Selam, 16; Tirmizi, Tıp, 17.

²⁰⁶ Mace, Tıp, 32.

²⁰⁷ Mace, Tıp, 33; Tirmizi, Tıp, 18.

²⁰⁸ Ayhan Tekineş, “Tıbb-ı Nebevî’de Hurma”, *Turkish Studies International For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall: 2008, 138.

²⁰⁹ Buhari, Tıp, 82; Mace, Tıp, 8; Tirmizi, Tıp, 21.

parçasıyla öldürürse, o da demiri elinde kendi karnına vurur ve yarar halde ebedi ve daimi surette cehennem ateşinde olacaktır.”²¹⁰

Hz. Muhammed, göz bakımı konusunda tavsiyelerde bulunmuş ve yarası olduğu zaman kına²¹¹ ile tedavi olmuştur. O dönemde Arap yarımadasında kullanımı oldukça yaygın olan sürmenin kullanılmasını hem istemiş hem de kendisi kullanmıştır.²¹² Özellikle ismid sürmesi diye bilinen sürmenin faydalarından bahsetmiştir. *“İsmid (denilen sürmeyi gözlerinize çekmeye) devam ediniz. Çünkü o, gözü temizleyip görme gücünü arttırır ve kirpikleri (besleyip) arttırır.”²¹³*

Ayrıca Hz. Muhammed, anne karnındaki çocuğun da yaşam hakkını savunmuş ve fıkhıta gurre denilen cezayı uygulamıştır.²¹⁴ Gurre kelimesi sözlükte çeşitli anlamlara gelmektedir. Fıkhıta iki anlamı vardır. Birincisi abdest sırasında yüzde yıkanması gereken yerlerin dışındaki yerleri yıkamaktır. İkinci anlamı ise düşürülen ceninden dolayı verilmesi gereken normal diyetin yirmide birinin mali tazminat olarak mağdura ödenmesidir. Cenini düşürenin annesi veya babası bile olsa hüküm değişmez aynıdır. Cezanın uygulanmasında esas olan ceninin düşürülürken kasıt olup olmadığıdır.²¹⁵

Şifa ile ilgili gündemdeki meşhur hadislerden birisi ise sinek hadisidir. Hz. Muhammed, bir kabın içerisine sinek düştüğü zaman yemeğe aynı sineğin tekrar batırılmasını istemektedir. *“Sizden birinizin (su veya yemek) kabına sinek düştüğü zaman, o kişi onun her tarafını batırsın, sonra çıkarıp atsın. Çünkü onun kanatlarının birinde şifa vardı, öbürüsünde de hastalık vardır.”²¹⁶*

Hz. Muhammed’in, tıp ve sağlık ile uygulamalara yönelik uygulamalarının yanı sıra hassasiyetle üzerinde durduğu konu hastanın psikolojik motivasyonunu sağlamak olmuştur. Çünkü günümüz tıbbında da hastanın iyileşeceğine dair ümidinin kırılmaması ve motivasyonunun yüksek tutulması karşılık bulmakta ve kabul edilmektedir. Hz.

²¹⁰ Buhari, Tıp, 56; Mace, Tıp, 11; Tirmizi, Tıp, 7.

²¹¹ Mace, Tıp, 29; Tirmizi, Tıp, 13.

²¹² Mace, Tıp, 26.

²¹³ Mace, Tıp, 25; Tirmizi, Tıp, 9.

²¹⁴ Müslim, Diyat, 25

²¹⁵ Muhsin Koçak, “Gurre”, *DİA*, 1996, c. 14, 211.

²¹⁶ Buhari, Tıp, 58; Mace, Tıp, 31.

Muhammed bunu sağlayabilmek için ilk başta hastalık bir musibet olduğunu ve onun kişinin günahlarına kefarete olacağını belirtmektedir.²¹⁷

Hz. Muhammed, bunu sağlayabilmek için hastaların ziyaretlerinin nasıl ve ne şekilde olması gerektiği hususunda bilhassa durmuştur. Kendisi hasta ziyaretini esirleri serbest bırakmakla beraber anmıştır.²¹⁸ Çeşitli hastalıklara yakalanmış ya da yaralanmış kimselere ziyarete gitmiştir.²¹⁹ Çocuklara hasta ziyaretinde bulunmuş,²²⁰ kadınların yabancı olsa da erkeklere hasta ziyaretinde bulunmasında sakınca görmemiştir.²²¹

Hz. Muhammed, hastaları ziyaret ederken insanları ne dini ve etnik ayrımı ne de bedevi ya da hadari ayrımı gözetmemiştir.²²² Müşrik olan kişiyi ziyaret ettiği rivayetlerde yer almaktadır.²²³ Hz. Muhammed, insanları hasta ziyareti esnasında özellikle iyi şeyler söylemeleri²²⁴ ve Allah'a hasta için hayır dua etmelerini istemiştir.²²⁵ Ayrıca hastaya da Allah'tan ölümü istememesi ve O'ndan iyilik talep etmesi gerektiğini söylemiştir.²²⁶

İslamiyet'in öncelikli olarak yaşamı ve hayatı ön plana alan yapısı Hz. Muhammed'in uygulamaları ile burada somutlaşmış olmaktadır. Çünkü var olan her insanın öncelikli ilk hakkı yaşamaktır. Ayrıca Hz. Muhammed, insanların bizzat bireysel haklarına saygı göstermiş onların yaşama haklarını gözeterek ve büyük nezaket örneği göstererek hastalıkları halinde hiçbir şekilde herhangi bir ayrıma tabi tutmaksızın ziyaretlerine gitmiştir. Bu durum bize İslam'ın insan haklarına verdiği önemi ve sağlığa gösterdiği titizliği göstermektedir.

2.3. İslam Toplum Geleneğinde Şifa

İslam dininin ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ile Hz. Muhammed'in sünneti insanları düşünmeye ve bilimsel araştırma yapmaya teşvik etmiştir. İslamiyet'in bu konuda oldukça ısrarlı olmasının sonucu Müslümanlar bilime ve ilme yönelmişler bu yönde

²¹⁷ Buhari, Kitab'ulMerdave't-Tıbb, 1.

²¹⁸ Buhari, Kitab'ul Merdave't-Tıbb, 4.

²¹⁹ Buhari, Kitab'ul Merdave't-Tıbb, 6-7.

²²⁰ Buhari, Kitab'ul Merdave't-Tıbb, 9.

²²¹ Buhari, Kitab'ul Merdave't-Tıbb, 8.

²²² Buhari, Kitab'ul Merdave't-Tıbb, 10.

²²³ Buhari, Kitab'ul Merdave't-Tıbb, 11.

²²⁴ Buhari, Kitab'ul Merdave't-Tıbb, 14.

²²⁵ Buhari, Kitab'ul Merdave't-Tıbb, 20.

²²⁶ Buhari, Kitab'ul Merdave't-Tıbb, 19.

yaptıkları keşiflerle ve araştırmalarla ayrıca dönemi itibariyle her alanda yetiştirdiği ilim adamlarıyla tarihte derin izler bırakmışlardır.

“Tbb” kökü Arapça’da “maharet sahibi olma” anlamını içerdiğinden becerikli ve kabiliyetli kişilere tabip denilmiştir, zamanla bu kelime tıp alanındaki uzmanlığı belirten terim haline gelmiştir.²²⁷ İslam’ın ilk ortaya çıktığında ve öncesinde Arap yarımadasında diğer medeniyetlerde olduğu gibi bir eğitim anlayışı mevcut değildi. Bu yüzden o dönemin Arap toplumunda okulda eğitim yapmak ya da bilimsel gelişmelere ayak uydurmak gibi bir durumları yoktu. Ancak bu durum onların tıptan tamamen uzak ya da tıbbı dair herhangi bilgisi olmadığı anlamına gelmediğini Hz. Muhammed ölümüne sebep olan hastalığa yakalandığı zaman sahabenin Habeşistan’da gördüğü bir tedaviyi tavsiye etmesinden anlamaktayız.²²⁸ Müslümanların ilim dünyasına katkısının olduğu pek çok alanın içerisinde tıp en başta gelmektedir. Hz. Muhammed hayatta iken günümüzdeki gibi tıbbî incelemeler ya da detaylandırılmış bir tıp eğitimi söz konusu değildi. Ancak bu durum onun ve etrafındaki kişilerin (sahabenin) pozitif tıptan hiç anlamadıkları gibi bir sonucu doğurmamaktadır. Dönemi itibariyle etrafındaki diğer medeniyetlerde olduğu gibi cahiliye zamanındaki Araplar da sosyal anlamda toplumun yapısının farklı olması bunun sonucu olarak da eğitim anlayışının çevre medeniyetlerde olduğu gibi olmamasından dolayı oturmuş tıp eğitimi yoktu. Önceki bölümde incelediğimiz gibi sağlık ile uygulamalar daha çok ya tecrübeye dayalıydı ya da dışarıda tıp eğitimi almış kimselerce yürütülmekteydi.

Antik çağda Araplara en yakın tıp merkezleri İskenderiye ve Cündişapur olmuştur. Cündişapur Arapların tıbbi öğrendiği yegâne şehirdir. Şehrin kurucusu olan Şapur,²²⁹ Rum esirlerin pozitif bilimlere dair bilgilerinden yararlanmak istediği için onları kendi inançları ve kurallarını uygulama konusundan serbest bırakmıştır. Daha sonra Kral Anuşirevan burada İskenderiye tarzında bir okul kurmuştur.²³⁰

İslam fetihleri genişleyince Müslümanlar buradaki bilimsel gelişmişlik düzeyinden yararlanmışlardır. Müslümanlar arasında Hz. Muhammed ve Kur’ân’ın ilme ısrarlı bir

²²⁷ Ayhan Tekineş, “Tıbb-ı Nebevî”, *DİA*, c. 41, 85-86

²²⁸ Levent Öztürk, *İslam Toplumunda Bir arada Yaşama Tecrübesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, 357

²²⁹ Recep Uslu, “Cündişapur”, *DİA*, 1993, c. VIII, 177

²³⁰ Halil İbrahim Fazıl, “Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve İlmi Gelişmelerin Öncü Hareketleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII (1), Ocak-Haziran, 2001, 176

şekilde teşviki sonucu Resulullah'ın vefatından sonra da ilmi faaliyetler dört halife döneminde devam etmiştir. Tercüme hareketlerinin başlangıcı olarak kabul edilebilecek bu eylemler Müslümanlar için hayati önemi sahiptir. Hz. Ömer döneminde Mısır ve Bizans'ın feth edilmesi sonucu tıp eğitimi yapan önemli merkezler ve kaynak kitapları ele geçirilmiştir. Hz. Ömer, İskenderiye'den ve Arış'ten getirttiği kitapları okutturmuştur. Hz. Ali de kendisine gelen Yunanlı bir hekimle görüş alışverişinde bulunmuştur.²³¹

Cüdişapur'un ilim merkezi olarak İslam dünyasına katkısı sadece yazılı kaynakla kalmamış ilim adamlarının bilimsel teşvikleri ile Müslümanların devletlerini kurumsallaştırmasına yardım etmişlerdir. Cüdişapur ilim merkezi olarak tıp, farmakoloji, felsefe ve mantık gibi pozitif bilimlerin İslam alemine geçişinde sadece aracı rol oynamamış aynı zamanda önemli tekliflerde bulunarak tıbbın gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bazı kaynaklar İslam âlemindeki ilk hastanenin Velid b. Abdülmelik tarafından Şam'da kurulduğunu gösterse de günümüzdeki anlamıyla ilk hastane Cüdişapurluların desteği ile Bağdat'ta kurulmuştur.²³² Görüldüğü gibi İslam ülkelerinde, İslam'ın ilk ortaya çıkışından günümüze değin bilimsel gelişmelere sadece Müslümanlar değil tarihin çeşitli dönemlerinde ve farklı İslam ülkelerinin topraklarında yaşayan Gayrı Müslimler de oldukça ciddi katkıda bulunmuşlardır. İslamiyet'ten sonra yanında ilk kez Hıristiyan doktor bulunduran kimse Muaviye b. Ebu Süfyan'dır.²³³

İslam devletinin, Hz. Muhammed'in vefatından sonra hulefa-i raşidin devri ve sonrasında kurulan İslam devletlerinin kurumlarının oturması sonucu bilimsel konularda daha hızlı mesafe kat edilmesi ilmi faaliyetlerinde artmasına sebep olmuştur. Emeviler döneminde başlayan tercüme faaliyetleri de belirttiğimiz ilmi hareketliliğin başlangıcı sayılabilir. İslam medeniyetinin doğuşuna etki eden en önemli etkenlerden birisi de yabancı eserlerin Arapça'ya çevrilmeye başlanmasıdır. Tercüme hareketlerinde ilk olarak tıp ve

²³¹ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşeri İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2000, II (6),213

²³² Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri Cüdişapur*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, 106-107

²³³ Öztürk, *İslam Toplumunda Bir arada Yaşama Tecrübesi*, 357.

pozitif bilimlerle ilgili kitaplar çevrilmiştir.²³⁴ İslam dünyasında tıp, astronomi ve felsefeyle ilgili ilk kitapları tercüme ettirenin Halid b. Yezid b. Muaviye olduğu bilinmektedir.²³⁵

Müslümanlar, fetihler sonucu elde ettikleri topraklarda genelde gayri müslim azınlıklardan uzak durmuşlardır. Ancak helenistik uygarlığın ilmi ve kültürel bilgi birikiminden yararlanmışlardır. Özellikle Yunan tıbbı halife ve saray çevresinde önemli bir yere sahipti. Grek tıbbı yapılan tercümelemlerle İslam medeniyetine kazandırılmıştır.²³⁶ Müslümanların tıp merkezi olarak etkilendiği yerlerden birisi de Hindistan Kalkuta'dır.²³⁷

Müslümanlar tıp ilmine kendi kültürlerine göre anlam yükleyip tıba bakış açılarının farklılığı nedeniyle kendi tarzlarını batıdan farklı bir şekilde oluşturmuşlardır. Çünkü İslam dünyasının her yönden altın çağı kabul edilebilecek olan Ortaçağ'da, pek çok konuda olduğu gibi tıp ve sağlık hizmetlerine yaklaşım konusunda batıdan farklılıkları bulunmaktadır. Bu dönemde İslam âleminde pozitif bir düşünceye dayanan bir anlayış sistemi, batıda skolastik bir uygulama dönemi görülür. Avrupa'da manastır tıbbı denilen ve yalnızca teoride kalan tıp anlayışı mevcutken İslam dünyasında hem teorik hem de pratik uygulama beraber yürütülmüştür.²³⁸ İslam tıbbı ve İslam dünyasındaki sağlık hizmetlerinin batıdakilerden diğer farkı ise hastanelerin durumudur. İslam âleminde hastaneler hastaların iyileştiği yerlerken batıda durumu ağır olan hastaların toplumdan tecrit edilip ölümlerinin beklendiği yer olarak kabul edilmektedir.²³⁹

Müslüman hekimler doktor kendilerinin Müslüman kimliğini ortaya koyan, bilinene benzeyen ama kendilerine özgü olan Hipokrat yemininden farklı doktorluk yemini de geliştirmişlerdir. Böylece hem bilimlerine bakış açılarını hem de inançlarına dair kimliklerini ortaya koymuşlardır. Bu yemin şu şekildedir: *"Allah'a hamd olsun, öğreten, tek, cennetlerin hükümdarı, yüce, aziz övgü ona olsun, içindeki tüm yaratıklarla evreni yaratan ebedi varlık, ebediyet*

²³⁴ İ. Aycan, 214.

²³⁵ Ramazan Altınay, *Emevilerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, 549.

²³⁶ Fatih Erkoçoğlu, *Emevi Devletinin Dönüm Noktası Abdülmeklik b. Mervan*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, 425

²³⁷ Seema Alavi, *Islam and Healing, Loand Recovery of on Indo-Muslim Medical Tradition 1600-1900*, Palgrave Macmillan, New York 2008, 18

²³⁸ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıp Tarihi*, Nobel Kitapevleri, İstanbul 2014, 97

²³⁹ Ahmet Aciduman, "Darüşşifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri- Anadolu Selçuklu Darüşşifaları Özelinde", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63-1, 2010, 10

ve sonsuzluğu barındıran tek varlık. Senin dışında hiçbir başka tanrıya hizmet etmeyiz ve putperestliği tiksindirici bir adaletsizlik sayarız.

Bize doğru, dürüst, mütevazı, merhametli ve objektif olmak için gereken gücü ver. Bize hatalarımızı kabul etme, yolumuzu düzeltme ve diğerlerinin hatalarını bağışlama metaneti ver.

Bize barış ve uyuma yönelik huzur ve düşünce bilgeliği ver.

Bize mesleğimizin senin en değerli hediyelerin olan yaşam ve zekâ ile uğraşan kutsal bir uğraş olduğu kavrayışını ver.

Bu nedenle, bizleri onur, şeref ve dindarlıkla bu lutfedilmiş konuma yaraşır kıl; böylece yaşamlarımızı fakir veya zengin, bilge veya cahil, Müslüman veya Müslüman olmayan, siyah veya beyaz, insanlığa sabır, hoşgörü, erdem, bilgi dikkat, kalbimizde sevgi, tutku ile , insanlığa en değerli varlığın hizmetkarlarına hizmete adayabilelim.

Böylelikle biz bu andı, tüm cennetleri ve dünyayı yaratan adına içiyoruz ve öğüdü, Peygamber Muhammed (sav) indirildiği gibi takip edeceğiz."²⁴⁰

Emeviler döneminde tıp, önceki dönemlere göre büyük gelişme göstermiştir olsa da sihir ve büyü ile iç içe geçmişliği tam olarak atamamışlardır. Ancak kendisinden önceki dönemlere göre halifelerin, yöneticilerin ve eşraftan ileri gelenlerin kendi özel doktorları vardı.²⁴¹ Emeviler sadece erkek doktor çalıştırmamış aynı zaman kadın doktor da istihdam etmişleridi. Bunun en bilinen örneği ise Benu Evd kabilesinin doktoru olan Zeynep'ti.²⁴² Ancak Emeviler, devlet kurumlarını tam olarak oturttuğu için artık ordu içerisinde sıhhiye birlikleri oluşturmuşlardı. Bu yüzden kadınları savaşlarda kadın sağlık personeli olarak kullanmamışlardır.²⁴³

Emeviler devrinde her alanda kurum binaları ve sanat eserleri inşa edilmiştir.²⁴⁴ Devletin büyümesiyle beraber sivil mimarinin her alanında dikkate değer eserler meydana

²⁴⁰ Önder İlgili, Serap Şahinoğlu, Ahmet Acıduman, Kemal Tuzcu, Şehriyar Şems, " İslam Dünyasında Hekim Andı Uygulaması ve Hipokrat Andı'nın İzleri (İslam Dünyasında Hekim Andı)", *Lokman Hekim Dergisi*, 6/3, 2016, 142

²⁴¹ Altınay, s. 545

²⁴² Altınay, s. 560

²⁴³ Levent Öztürk, *İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, 132

²⁴⁴ İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA*, c. II, 1995, 96

getirilmiştir.²⁴⁵ İlk hastane 88/707 yılında Halife Velid b. Abdülmelik tarafından kurulmuştur. Ayrıca aynı dönemde cüzzamlıların halk arasında rahatlıkla gezmelerine halk sağlığının korunması için yasaklama getirilmiştir. Görme engelli vatandaşlar için yardımcıları görevlendirilmiştir. Fustat şehrinde bir ev hastaneye çevrilmiştir. Emeviler döneminde kurulmaya başlanılan hastaneler Abbasiler döneminde zirve yapmıştır.²⁴⁶ Şunu da belirtmek gerekir ki bu dönemde sağlık hizmetlerinin halka götürülmesi için sadece Şam'da değil, ülkenin diğer şehirlerinde de hastaneler kurulmuştur.²⁴⁷

İslam Tarihine bakıldığında zaman bilimsel gelişmenin en parlak dönemlerinden birisinin Abbasiler olduğu şüphe götürmeyen bir geçektir. Bu durumun en önemli nedeni en başta Abbasilerin din, dil ve ırk ayrımı yapmamış olmalarıdır. Abbasiler kendi zamanlarına kadar zaten mevcut olan tercüme hareketlerine inanılmaz bir ivme kazandırmışlardır. Bağdat'ta, Cündişapur akademisi örnek alınarak Beyt'ül Hikme kurulmuş olup içerisinde tıp ile ilgili olanlarda dâhil olmak üzere binlerce kitap ana dillerinden Arapça'ya tercüme edilmiştir.²⁴⁸ Abbasi dönemi bilim adamlarının yaptığı tercüme toplumu içerisinde genelde ilmi gelişmeye hız kazandırmış olup özellikle tıp bu durumdan olumlu anlamda en çok etkileneni olmuştur. Müslüman ilim adamları Hipokrat ve Gallen'in eserlerini tercüme etmişlerdir. Onların eksiklerini ve yanlışlarını bularak düzeltmişlerdir. Teşrih (anatomi) bilimini geliştirmişler bu sayede hem değerli eserler vermişler hem de insan bedenini tanıyarak yeni tedavi yöntemlerini bulmuşlardır. İslam dünyasında en ayrıntılı anatomi bilgisi veren İbn-i Sina olmuştur.²⁴⁹

Abbasi döneminde gerçekleştirilen tıbbi araştırmaların genel özellikleri şöyle sıralanabilir:

- a) Toplumda genel olarak sadece pratik uygulamalarıyla mevcut olan tıbbi teorik ve pratik olarak ikiye ayırmışlardır. Bunların ikisini de kendi içerisinde alanlara ayırıp insan bedenini incelemişlerdir.

²⁴⁵ A. Engin Beksac, "Emeviler", *DİA*, Yıl: 1995, II, 105

²⁴⁶ İrfan Aycan, M. Mahfuz Söylemez, Ramazan Altınay, Fatih Erkoçoğlu, Nizamettin Parlak, *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, 264

²⁴⁷ Altınay, 566

²⁴⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *DİA*, 1998, c.I, 40

²⁴⁹ Esin Kahya, "Teşrih", *DİA*, 2011, c. 40, 574; İbn-i Sina ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Hacı Ömer Özden, *İslam Felsefesi Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2. Bsk, İstanbul 2018, 88.

- b) Koruyucu hekimlik uygulamaları yapılmıştır. Bunun için temizlik konusu üzerinde hassasiyetle durulmuş bunun için gereken tedbirler azami olarak alınmıştır.
- c) Hastaların muayenesinde diğer bazı medeniyetlerin aksine kadın erkek ayrımı yapılmamıştır.
- d) Hekimler öğrencilerine anatomi öğretebilmek için kadavralar üzerinde çalışma yapmışlardır.
- e) Cerrahi yöntemi geliştirdiler ve gerekliliği anında uygulamaya soktular.
- f) Hastalıkların tedavisi için hastanın soy ağacına ve ailede karşılaşılan rahatsızlıklar incelenmiştir.²⁵⁰

İslam dünyasında sağlık alanında gerçekleştirilen en önemli eylem kurumsal yapılanmadır. Bu yapılanmanın en önemli göstergesi ise hastanelerin kurulup yaygınlaştırılması ve hasta hizmetlerinin oldukça ileri bir seviyede gerçekleştirilmiş olmasıdır.

İslam dünyasında tıbbın bilimsel olarak ilerlemesi kurumsal anlamda halka daha iyi sağlık hizmeti götürülmesini beraberinde getirmiştir. Bu konuda da en belirgin hususlar hastanelerin kurulup geliştirilmesi ve sağlık hizmetlerinin halka dönük yürütülmesidir. İslam dünyasında ilk sağlık kuruluşları bimaristan olarak adlandırılmıştır. Bazı İslam bölgelerinde bunlara daru's-şifa da denilmiştir. Bimarista'nın ilk örneği Hz. Muhammed döneminde görülmektedir. Hendek savaşı esnasında savaşta yaralananları tedavi etmek için Mescid-i Nebi'de Eslem kabilesinden Rudeyfe b. Ensariyye'ye ait çadır kurulmuştur.²⁵¹

Bimaristanlar, İslam medeniyetinin en önemli yapıtaşlarından birisidir. Günümüzdeki hastane anlayışına yakın bakış açısıyla işlevlerini yerine getirmişlerdir. Bimaristanlarda hem çalışan (sağlık ve diğer hizmet alanlarında) personeli hem de hastaların muayene için değerlendirilmesinde asla din, dil ve ırk ayrımı yapılmamıştır. Hastaların tedavisine sadece

²⁵⁰ Taner Yıldırım, Ahmet Altıngök, "Abbasiler Dönemi İslam Tıbbı ve Toplum Sağlığı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2), Elazığ, 2015, 272-273

²⁵¹ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Bsk, Ankara 2017, 235-236; Arslan Terzioğlu, "Bimaristan", *DİA*, 1992, c.VI, 163.

erkek doktorlar değil, kadın doktorlar da katkıda bulunmuştur.²⁵² Buraya gelen insanlar herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan tedavi edilmiştir. Ayrıca bimaristanlarda hastalardan herhangi bir ücret talep edilmemekte tedavi süreci tamamen ücretsiz yerine getirilmekteydi. İyileşme döneminde olan ve maddi durumu yetersiz olan hastalar için ise ihtiyaçlarını karşılamak üzere maddi yardım sağlanıyordu.²⁵³

Ortaçağ'da doktorların yetiştirilmesinin ana mantığı usta çırak ilişkisine dayanmasıdır. Hekim olmak isteyenler üç şekilde yetiştiriliyordu. Hekim adayı tecrübeli bir doktorun yanında birebir durarak, ya aile geleneği olarak büyüklerinden öğrenirdi, ya da bimaristan'da eğitim alarak yetişirdi. Bu yüzden bimaristanların hastaların tedavisi dışındaki diğer bir işlevi de tıp eğitimidir. Modern dönemdeki tıp eğitimine benzer bir sistem buralarda uygulanmaktaydı. Hekimler hastaları ziyarete gittiği zaman yanlarında öğrencilerini de götürürlerdi.²⁵⁴ Tıp eğitimi Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de üzerinde hassasiyetle durularak devam etmiştir. Medreselerde tıp eğitimi verilmiştir.²⁵⁵

Ortaçağ İslam dünyasında hekim ve eczacı aynı kişiydi. Bu durum eczacılığın ayrı iş sektörü olarak kurulmasına kadar epeyce bir süre devam etti.²⁵⁶ İlk eczane 148 (765) yılında Bağdat'ta faaliyete geçmiştir. IX. yüzyıldan itibaren ise ilaç yapımı için ayrı bir laboratuvar kurulmuştur. Müslüman ilim adamları eczacılığa ve ilaç formüllerini geliştirip uygulamaları konusunda yeni alet ve teknikler geliştirmişlerdir.²⁵⁷ Sağlıkla ilgili olarak Müslümanların geliştirdikleri yöntem ise ilaçların formüllerini ve hastalıkların tedavi yöntemlerini kayıt altına almak olmuştur. Böylelikle geliştirilmiş olan yeni teknikler hem sonraki nesle aktarılmış hem de diğer doktorların yararlanabilmesine imkân sağlanmıştır.²⁵⁸

²⁵² Peter E. Pormann, "Tıp", *DİA*, 2012, c. XXXXI, 9.

²⁵³ Fatma Çapan, "İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18-3, 2019, 1208.

²⁵⁴ Çapan, 1209.

²⁵⁵ Hülya Öztürk, Ömür Şaylıgil, "From the Medicine in Ottoman Madrasahs to Faculty", *Konuralp Tıp Dergisi*, 7-3, 2015, 175; Osmanlılarda Dış Hekimi ve Tıp Hekimi yetiştirilmesine dair geniş bilgi için bkz. Zeynel Özlü, "Halk Hekimliğinden Dış Hekimliğine: 19. yy'da Osmanlı Devletinde Dışçılık Mesleği (Erbâb-ı Esnân)", *Belleten Dergisi*, c.LXXVII, Aralık-2013, 673.

²⁵⁶ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıp Tarihi*, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul 2004, 98.

²⁵⁷ Turhan Baytop, "Eczacılık", *DİA*, 1994, c. 10, 386.

²⁵⁸ Turhan Baytop, "Akrabazın", *DİA*, 1989, c.2, 287.

İslam dünyası tıp konusunda kendisine ait literatür de geliştirmiştir. Cerrahi aletlere kendisine göre isimlendirme yapmıştır,²⁵⁹ Osmanlılar döneminde yabancı tıp terimlerine Türkçe karşılık bulma çalışmaları gerçekleştirilmiştir,²⁶⁰ İslam dünyası tıp ansiklopedisi oluşturulmuştur.²⁶¹ Bu durum İslam dünyasında farklı zaman dilimlerin yapılmış çalışmaların ürünleridir. Tıp bilimindeki ilerleme toplumun genel ilerlemesi ile paralel gitmiş bunun sonucunda da alana hakimiyetin söz konusu olmasıyla bilimsel literatür geliştirilebilmiştir. Ayrıca akıl hastalarına müzikle tedavi yöntemini hem geliştirilmiş hem de uygulanmıştır.²⁶²

Görüldüğü gibi İslam topraklarında yaşayan hekimler (Müslüman olsun gayri müslim olsun) cerrahi aletlerden tedavi yöntemlerine kadar kendilerine göre tanımlamalar yaparak tıp ilmine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bu sayede hem kendi bilimsel gelişmelerine hem de insanoğlunun oluşturduğu medeniyete çok büyük katkı sağlamışlardır.

²⁵⁹ Mehmet Gürlek, "Osmanlı Metinlerinde Geçen Cerrahi Alet Adları Üzerine", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 2015, 43.

²⁶⁰ Mehmet Gürlek, "Yabancı Tıp Terimlerine Osmanlı Tıp Metinlerinden Türkçe Karşılık Örnekleri", *AİBU Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 2016, 20.

²⁶¹ Salim Aydüz, "İslam Dünyasının İlk Tıp Ansiklopedisi Firdevsü'l-Hikme ve Müellifi Ali b. RabbanTaberi: Hayatı ve Eserleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 11(15), Güz 2013, 18.

²⁶² Sezer Erer, Elif Atıcı, "Selçuklularda ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 36 (1), 2010, 30.

SONUÇ

Hıristiyanlık'taki şifa anlayışının tam merkezinde İsa bulunmaktadır. Dört İncil'de de onun şifa ile ilgili mucizeleri bazen farklılıklar gösterse de anlatılmaktadır. İncillerin birisinde anlatılanlar bazen diğerlerinde olmayabilmektedir. Bazen de dört veya üç İncil'de aynı anlatımlarla karşılaşmak mümkündür. İsa'nın sağlıkla ilgili gösterdiği mucizeler genel olarak dilsiz insanı konuşabilir hale getirmesi, ölüleri diriltmesi, insanların içinden cinleri çıkartması ve cüzzam hastalarını iyileştirmesi olarak sıralanabilir. Kur'ân-ı Kerim'de de Hz. İsa'nın benzer mucizeleri İnciller'de vurgulandığı gibi tanrısal vasıfla değil Allah'ın izni ile gösterdiği belirtilmiştir.

Hız. İsa'nın şifa ile ilgili gösterdiği mucizeler sadece sağlık konusu içerisinde değerlendirilmemeli bunun yanı sıra Yahudi din adamlarının ve Ferisi mezhebinin din mantığı o dönemdeki rant diyebileceğimiz çıkarıcı tutumlarına bir karşı duruş olarak değerlendirilmelidir. Çünkü İsa'nın İnciller'de geçen mucizelerine bakıldığı zaman iman ve samimiyete vurgu yapılmaktadır. Hatta kendi dinine iman etmese bile onun sağlık sorunlarına deva olabileceğine inanan kimselere bile yardım etmiştir. İsa, bu eylemleri Yahudilerin hangi durumda olursa olsun çiğnenmeyecek kurallarını dikkate almadan (şabat gibi) insan sağlığının daha önemli olduğu prensibi ile hareket ederek gerçekleştirmiştir. İncillere göre İsa'nın şifa için uyguladığı yöntemlere bakıldığı zaman "dua etme", "dokunma" ve "tükürme" göze çarpmaktadır. Günümüz bazı çalışmalarında ifade edildiği gibi farklı tedavi yöntemine Yeni Ahit'te rastlanılmamaktadır.

İsa'nın şifacı kimliği Hıristiyanların misyonerlik faaliyetlerini etkilemiş olup hastane kurma veya dini tebliğ etmek istedikleri insanlara farklı yöntemlerle sağlık hizmetleri götürme biçimine dönüşmüştür. Bu yüzden pek çok Hıristiyan misyoneri hastaneler yoluyla insanlara ulaşmaya çalışmıştır. Hıristiyanlık'ta manevi şifa için vaftiz uygulaması ön plana çıkmaktadır. Sakramentlerden ise doğrudan hastalarla ilgili olan ise hastaları yağlamadır. Yahudilerde de buna benzer bir uygulamanın devamı niteliğinde kabul edeceğimiz bu

uygulama ölüm döşeğinde olan hastaların kutsal yağ ile yağlanarak günahlarının af olmasını sağlamağa çalışmaktan ibarettir.

İslam'da şifa anlayışı incelenirken Kur'ân-ı Kerim'in sağlık konusunda pek çok ayeti içerdiği belirtilmelidir. Çünkü ayetlerde kadınların özel durumundan yenilmesi haram veya helal kılınan şeylere kadar birçok konuda emir ve yasaklar mevcuttur. Ancak şifa kelimesinin geçtiği ayet sayısı altı tanedir. Bunların dördü manevi diğer ikisi ise maddi şifa ile ilgilidir. Kur'ân'da özellikle arıdan bahsetmesi ve balın mucizevî bir gıda olması günümüzdeki bilimsel araştırmalarda da vurgulanmıştır.

Hz. Muhammed'in sağlık uygulamaları ise İslam dünyasında "Tıbbi Nebev-i" başlığı altında incelenmiştir. O'nun sağlığa ve insan hayatına bakış açısı bu konudaki hadislerde olabildiğince yer almaktadır. Hz. Muhammed, haram şeylerle tedaviyi yasaklamış ve eğer mümkünse insanlara en az acı verecek tedavi yöntemlerini tavsiye etmiştir. Bu yüzden eğer zorunlu değilse dağlama yapılmasını istememiştir. Hadislerde yer alan bazı benzetmelerin dönemin halk inanışlarında ve hastalığa bakış açısına uygun bir şekilde incelenmesinin zorunluluğu da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, "siyah köpek" hadisi vb. gibi. Bazı çalışmalarda yer alan bu hadiste geçen siyah köpek benzetmesi hastalığı ifade etmektedir. Hadiste geçtiği şekliyle hasta olan bir kişiden siyah köpeğin çıkması cin gibi bir varlığın onun bedeninden çıkması değil, hastanın bir illetten kurtulması gibi anlamının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Hz. Muhammed, toplumda yer alan bazı uygulamaları tamamen kaldırmış bazılarını ise İslam'ın genel prensiplerine uygun bir şekilde düzenleyerek varlığını sürdürmesine izin vermiştir. İslam'a uygun bir şekilde düzenlenen pek çok uygulamadan birisi de "rukye"dir. Günümüzde yanlış bir şekilde uygulanan rukye aslında İslam'dan önce putlara şifa için yapılan duanın Allah'a yönelik olarak yapılmasından başka bir şey değildir. Ancak rukye konusu günümüzde bazı çevrelerce dua yapma kılıfı altında büyüye dönüştürülmüştür.

Hz. Muhammed'in şifa ile ilgili uygulamalarına bakıldığı zaman tamamen akıl ve mantığa uygun olduğu görülecektir. Kendisi Uhud savaşında ölüm tehlikesi yaşadığı zaman ona yapılan müdahaleler de bu şekilde olmuştur. Hz. Muhammed, dönemi itibariyle karantina uygulamasının gerekli durumlarda özellikle yapılmasını istemiştir. Buna

uyanların da insanlara eza vermek istemediğinden ötürü cennetle ödüllendirileceğini ifade etmiştir. Bu uygulama Hz. Ömer döneminde de hassasiyetle devam etmiştir. Günümüzde de covit 19 virüsünden kaynaklanan salgından dolayı tüm dünyanın karantina uygulamasını büyük bir hassasiyetle gerçekleştirmesi de Hz. Peygamber'in evrensel ilkeler ortaya koyduğunun diğer bir göstergesidir.

Hz. Muhammed'in kendisine yaptırdığı ve modern tıpta da karşılığı olan bir diğer uygulama hacamattır. Kendisi nekahet dönemi ile ilgili birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Yaralı olan Hz. Ali'ye yiyip yiyemeyeceği şeyler konusunda uyarılarda bulunmuştur.

Kur'an'ın ve Hz. Muhammed'in sağlık ve şifa konusunda hassas olması İslam dünyasında tercümelelerin de etkisiyle sağlık bilimlerinin hızlı bir şekilde gelişmesine sebep olmuştur. Müslüman ilim adamları farmakoloji, anatomi gibi daha pek çoğunu sayabileceğimiz ilim dallarında muazzam kabul edilebilecek ilerleme kaydetmiştir. Bu durum Gallen ve Hipokrat'ın hatalarını bulmaya kadar gitmiştir. Müslüman hekimler kendi yeminlerini ve tıp literatürünü oluşturmuşlar ayrıca yeni cerrahi aletler geliştirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Acıduman, Ahmet, "Darüşşifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri- Anadolu Selçuklu Darüşşifaları Özelinde", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63-1, 2010, 9-15.
- Akyol, Etkem, Baran, Yavuz, "Arı Sütünün Yapısı, İnsanlar ve Arılar İçin Önemi", *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 15 (1): 10-15, 2015, 16-21.
- Alavi, Seema, *Islam and Healing, Loand Recovery of on Indo-Muslim Medical Tradition 1600-1900*, Palgrave Macmillan, New York 2008.
- Albayrak, Ahmet, "Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları", *Marife*, 7(2), Güz 2007, 189-201.
- Altınay, Ramazan, *Emevilerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
- Arayıcı, Sema, "Anne Sütü ve Diğer Sütler Arasındaki Farklar", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Yenidoğan Dergisi*, Anne Sütü Kursu, 6/14, 2017, 321-327.
- Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, Ankara 1996.
- Atmaca, Veli, "Hadisler Çerçevesinde Cahiliyyede Majik Tedavi Geleneğinin Kavramsal Boyutu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X (1), Ocak-Haziran 2010, 1-38.
- Atmaca, Veli, "Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî'nin İnanç Boyutu Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, X (2), 2011, 35-53.
- Atmaca, Veli, "Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, IX(1), 2011, 67-94.
- Atmaca, Veli, *Hadislerde Rukye Hz. Muhammed ve Sahabenin Uygulamaları Işığında Şifa Hadisleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010.
- Aycan, İrfan, "Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşeri İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, II (6), Ocak-Nisan 2000.
- Aycan, İrfan, "Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşeri İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2000, II (6), 213-221.
- Aycan, İrfan, Söylemez, M. Mahfuz, Altınay, Ramazan, Erkoçoğlu, Fatih, Parlak, Nizamettin, *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.
- Aydın, Mahmut, "Hıristiyanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed: Şinasi Gündüz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Bsk, İstanbul 2007.
- Aydın, Mahmut, "Yahya", *DİA*, c. XLIII, İstanbul 2013, 232-234.

- Aydüz, Salim, "İslam Dünyasının İlk Tıp Ansiklopedisi Firdevsü'l-Hikme ve Müellifi Ali b. RabbanTaberi: Hayatı ve Eserleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 11(15), Güz 2013, 17-33.
- Azimli, Mehmet, "Tarihin Kırılma Noktası; Hudeybiye Antlaşması", *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3 (6), Temmuz-Aralık 2010, 35-48.
- Azimli, Mehmet, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- Azizova, Elnura, "İlk Dönem İslam Toplumu Sağlık Sektöründe Hacamatçılık", *Bakü İlahiyat Fakültesi Elmi Mecmuası*, 15, Nisan 2011, 151-160.
- Bağcı, H. Musa, *Beşer Olarak Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.
- Bayraktar, Mehmet, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik Hıristiyanlık İslam*, Say Yayınları, 2. Bsk, İstanbul 2016.
- Baysal, Mustafa Sami, "Yahudilik ve Hıristiyanlığın Engellilere Bakışı", *Mütefekkir*, (2/4), 2015, 276-298.
- Baytop, Turhan, "Akrabazin", *DİA*, c. II, İstanbul 1989, 287-288.
- Baytop, Turhan, "Eczacılık", *DİA*, c. X, İstanbul 1994, 386-388.
- Bedir, Murteza, "Sünnet", *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul 2010.
- Bedruddin ez-Zerkeşi, Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler, Yayına Hazırlayan: Bünyamin Erul, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2000.
- Beksaç, A. Engin, "Emeviler", *DİA*, c. II, İstanbul 1995, 105-108.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl, *Sahih-i Buhâri ve Tercemesi*, Müt. Mehmed Sofuoğlu, c. I-XVI, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987.
- Cinpolat, Salih, "Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Sünnetin Yeri", *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: II, (III), 2017, 110-125.
- Cinpolat, Salih, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Çocuk Algısı*, Araştırma Yayınları, Ankara 2017.
- Çapan, Fatma, "İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(3), 2019, 1205-1219.
- Çapan, Fatma, "İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18-3, 2019, 1205-1219.
- Çelebi, İlyas, "Kâhin", *DİA*, c. XXIV, İstanbul 2001, 171-172.

- Çelebi, İlyas, "Nazar", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, 444-445.
- Çelebi, İlyas, "Rukye", *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, 219-222.
- Çelebi, İlyas, "Sünnet", *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul 2010, 153-154.
- Çetin, Mustafa, "Kuran'da Şifa Kavramı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.VII, İzmir 1992, 67-81.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül, *Tıp Tarihi*, Nobel Kitapevleri, İstanbul, 2014.
- Derveze, İzzet, *Kur'ânü'l Mecid (Kur'ân'ı Anlamada Bir Yöntem Çalışması)*, çev: Vahdettin İnce Ekin Yayınları, İstanbul 1997.
- Derveze, M. İzzet, *Et-Tefsirü'l Hadis Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, Çev: Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım, Düşün Yayıncılık, c. I-VII, İstanbul 2014.
- Dindi, Emrullah, *Kur'ân'da İslam Öncesi Kültür Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- Ebü'l Hüseyin Müslim b. El-Haccâc b. Müslim el-Kureysî, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, Müt. Mehmed Safuoğlu, c. I-VIII, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1988.
- Eliade, Mircea *Dinler Tarihine Giriş*, çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boleli, Abdullah Yücel, Azim Yayınları, İstanbul 1992.*
- Engin, Kamil Yavuz, *Vahyin Geçmiş Varisleri*, İşaret Yayınları, İstanbul 2014.
- Erer, Sezer, Atıcı, Elif, "Selçuklularda ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 36 (1),2010, 29-32.
- Erkoçoğlu, Fatih, *Emevi Devletinin Dönüm Noktası Abdülmeklik b. Mervan*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, "Hıristiyanlık", *Dinler Tarihi El Kitabı*, Ed: Baki Adam-Ahmet Hikmet Eroğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.
- Erten, Mevlüt, *Nass-Yorum İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2002.
- Fahrudin Er-Râzî, *Tefsiri Kebir Mefatihü'l Gayb*, Tercüme: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yayınları, c. XIV, Ankara 1992.
- Fazıl, Halil İbrahim, "Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve İlmi Gelişmelerin Öncü Hareketleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII (1), Ocak-Haziran, 2001, 169-195.

- Fazlurrahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Çev: Adnan Bülent Baloğlu, Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997.
- Flannery O.P., Austin, Çev: Osman Taştan, *Ötanazi Üzerine Beyyanname*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLIII (2), 2002, 405-412.
- Gümüş, Sadrettin, "Kur'ân-ı Kerim'in Arabistan'da ve Arapça Olarak İndirilmesinin Sebep ve Hikmetleri", *Kur'ân Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyum*, Ed: Mesut Okumuş, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2013.
- Günay, İlhami, *Bütün Yönleriyle Havâssü'l-Kur'ân*, Emin Yayıncılık, Bursa 2016.
- Gürkan, Salime Leyla, "Nazar", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, 443-444.
- Gürkan, Salime Leyla, "Vaftiz", *DİA*, c.XLII, İstanbul 2012, 424-426.
- Gürlek, Mehmet, "Osmanlı Metinlerinde Geçen Cerrahi Alet Adları Üzerine", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 2015, 39-49.
- Gürlek, Mehmet, "Yabancı Tıp Terimlerine Osmanlı Tıp Metinlerinden Türkçe Karşılık Örnekleri", *AİBU Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 2016, 215-236.
- Harman, Ömer Faruk, "Kahin", c. XXIV, İstanbul 2001, 170-171.
- İlgili, Önder, Şahinoğlu, Serap, Acıduman, Ahmet, Tuzcu, Kemal, Şems, Şehriyar, "İslam Dünyasında Hekim Andı Uygulaması ve Hipokrat Andı'nın İzleri (İslam Dünyasında Hekim Andı)", *Lokman Hekim Dergisi*, 6/3, 2016, 137-149.
- İbn-i Mace, Ebu Abdullah Muhammed bin Yezid er-Rebei el-Kavzini, Sünen-i İbn-i Mace ve Tercemesi, Ter. Haydar Hatipoğlu, c. I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul 1992.
- İlmihal İslam ve Toplum*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. I-II, Ankara 2002.
- Kahraman, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Tarihi (İnsanın Yaratılışındaki İlahi Felsefe)*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11, Bsk, İstanbul 2016.
- Kahya, Esin, "Teşrih", *DİA*, c. XL, İstanbul 2011, 573-575.
- Kanmaz Kutman, H. Gözde, "Anne Sütünün Beyin Gelişimine Etkisi", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Yenidoğan Dergisi*, 2/2, 2017, 196-208.
- Kesgin, Salih, "(Hastalıkta) Bulaşılık Yoktur" Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014/2, XIII (26), 83-120.
- Köşe, Abdullah, "Hacamat", *DİA*, c. VI, İstanbul 1996, 422.
- Köycü, Erdoğan, "Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) İnsan Sağlığının Korunmasında Tavsiye Ettiği Modern Tıpta da Uygulanabilecek Bazı Tedavi Yöntemleri", *Adana 2015 Uluslararası İslam ve Tıp Kongresi*, Adana 2015.

- Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Hayrettin Karaman Mustafa Çağrırcı İbrahim Kâfi Dönmez Sadrettin Gümüş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, c.I-V, Ankara 2007.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Anlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2016.
- Koçak, Muhsin, "Gurre", *DİA*, c. XIV, İstanbul 1996, 211-212.
- Mukatil bin Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, Tahkik; Dr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Ter: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, c. II, İstanbul 2006.
- Özden, Hacı Ömer, *İslam Felsefesi Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2. Bsk, İstanbul 2018.
- Özkan, Ali Rafet, *Fundamentalist Hıristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi*, Alperen Yayınları, Ankara 2002.
- Özlu, Zeynel, "Halk Hekimliğinden Diş Hekimliğine: 19. yy'da Osmanlı Devletinde Dişçilik Mesleği (Erbâb-ı Esnân)", *Bellekten Dergisi*, c.LXXVII, Aralık-2013, 671-711.
- Öztürk, Hülya, Şaylıgil, Ömür, "From the Medicine in Ottoman Madrasahs to Faculty", *Konuralp Tıp Dergisi*, 7-3, 2015, 174-185.
- Öztürk, Levent, *İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Öztürk, Levent, *İslam Toplumunda Bir arada Yaşama Tecrübesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Pormann, Peter E., "Tıp", *DİA*, c. XXXXI, İstanbul 2012, 95-101.
- Rıdvanoğlu, Mahmud, "Hacamat", *DİA*, c. XIV, İstanbul 1996, 423.
- Sarıçam, İbrahim, Erşahin, Seyfettin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Bsk, Ankara 2017.
- Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Bsk, Ankara 2004.
- Sarımurat, M. Said, Kuran-ı Kerim Açısından Şifa - Tedavi, *Yüzcüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2008.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Bilimin Yitik Şehri Cündişapur*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Şeker, Necmettin, "Hz. Muhammed'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği", *Kahraman Maraş Sütçü İmam İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 2013, 156-188.
- Tekineş, Ayhan, "Tıbb-ı Nebevi'de Hurma", *Turkish Studies International For the Languages Literature and History of Turkish orTurkic*, Volume 3/5, Fall: 2008, 134-142.
- Tekineş, Ayhan, "Tıbb-ı Nebevi", c. XLI, *DİA*, İstanbul 2002, 85-88.
- Terzioğlu, Arslan, "Bimaristan", *DİA*, c. VI, İstanbul 1992, 163-178.

- Tirmizi Ebu İsa Muhammed bin İsa bin Sevre, Sünen-i Tirmizî Tercemesi, Müt. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, c. I-VI, Yunus Emre Yayınevi Nu: 35, İstanbul (Tarihsiz).
- Topal Haçer, Ayşe, Yılmaz, Pınar, "Balın Yara İyileşmesi Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi", *Bozok Tıp Dergisi*, (9/1), 2019, 152-159.
- Uçar, İlyas, "Hz. Muhammed zamanında Medine'de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Eylül/2017, 4(8), 196-208.
- Uslu, Recep, "Cündişapur", *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, 177-178.
- Varlık, Nükhet, "Tâun", *DİA*, c. XL, İstanbul 2011, 175-177.
- Yıldırım, Taner, Altıngök, Ahmet, "Abbasiler Dönemi İslam Tıbbı ve Toplum Sağlığı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2), Elazığ, 2015.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler", *DİA*, c. I, İstanbul 1998, 31-48.
- Yılmaz, Orhan, "Tıbbı Nebevi Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi", *Bozok University Journal of Faculty of Theology*, 6 (2), 2017, 107-134.
- Yiğit, İsmail, "Emeviler", *DİA*, c. II, İstanbul 1995, 87-104.